

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Mezigenerační vztahy v rodině – postavení a
role prarodičů v současné české rodině**

Marie Pavlíčková

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

**Mezigenerační vztahy v rodině - postavení a
role prarodičů v současné české rodině**

Marie Pavlíčková

Vedoucí práce:

PhDr. Jaroslava Hasmanová Marhánková, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

1	ÚVOD	1
2	MEZIGENERAČNÍ VZTAHY V SOUČASNÉ RODINĚ.....	4
	2.1 Individualizovaná společnost a krize rodiny?	4
	2.2 Mýty o minulosti jako zlatém věku rodiny	6
	2.3 Intergenerační ambivalence.....	7
	2.4 Podoba mezigeneračních pout.....	9
	2.5 Specifický vývoj české rodiny	14
	2.6 Role autonomie v mezigeneračních vztazích	16
3	METODOLOGIE	19
	3.1 Kvantitativní část – dotazníky	20
	3.2 Kvalitativní část - rozhovory	21
4	KVANTITATIVNÍ ČÁST – DOSPĚLÉ DĚTI A PRARODIČE.....	21
	4.1 Dospělé děti.....	22
	4.1.1 Kontakty s prarodiči	22
	4.1.2 Skutečná výměna podpory s prarodiči.....	23
	4.1.3 Budoucí výměna podpory	25
	4.1.4 Motivace budoucí (ne)podpory	26
	4.2 Prarodiče.....	28
	4.2.1 Kontakty s dospělými dětmi	28
	4.2.2 Skutečná výměna podpory s dětmi.....	30
	4.2.3 Budoucí výměna podpory	31

4.2.4	Motivace budoucí (ne)podpory	33
4.3	Shrnutí.....	35
5	KVALITATIVNÍ ČÁST – PRARODIČE.....	36
5.1	Kontakty.....	36
5.2	Vztahy prarodičů s dospělými dětmi a vnoučaty	38
5.2.1	Rodičovství	38
5.2.2	Prarodičovství	38
5.3	Konflikty a hodnota autonomie	40
5.4	Podpora.....	43
5.4.1	Podpora poskytovaná prarodiči dospělým dětem.....	43
5.4.2	Podpora přijímaná od dospělých dětí	44
5.4.3	Očekávaná forma podpory	46
5.4.4	Mezigenerační vztahy dříve a dnes	49
5.5	Shrnutí.....	51
6	ZÁVĚR	53
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	55
8	RESUMÉ	56
9	PŘÍLOHY.....	57
9.1	Příloha 1 – Respondenti kvantitativní části	57
9.2	Příloha 2 – Respondenti kvalitativní části	59

1 ÚVOD

Sociologické bádání je již od svých počátků určitým způsobem spojené s obavami o osud rodiny. Vědecké snahy rodinu důkladně poznat, popsat, definovat měly za cíl umožnit predikci jejího možného budoucího vývoje a zabránit tak jejímu případnému úpadku, neboť rodina byla vždy vnímána jako základní jednotící prvek každé společnosti. Přeměna tradiční rozšířené rodiny na rodinu nukleární-dvougenerační jako jeden z hlavních znaků modernity, postupné oslabování rodinných vazeb, funkcí rodiny i proměna její podoby v různé alternativní svazky na přelomu třetího tisíciletí tyto obavy zdánlivě naplňovaly.

Při bližším zkoumání se ale ukazuje, že spíš než o krizi rodiny můžeme mluvit o proměně její podoby, ustupuje-li určité rodinné uspořádání do pozadí, nahrazuje ho jiné. Přelom druhého a třetího tisíciletí se v západoevropské společnosti vyznačuje přechodem k individualizaci, která, spojená především s kapitalismem a nelítostnými pravidly trhu práce, není pro rodinu příliš příznivá. Vyžaduje člověka flexibilního, mobilního, bez rodinných závazků. Ale přesto (nebo právě proto) význam rodiny v této době může nabýt na důležitosti, protože představuje určitý pevný bod ve světě nejistot, nejasných hranic a pravidel [Beck, Beck-Gernsheim 2008].

Navíc vzhledem k demografickým změnám, kdy je již po několik desetiletí především v západních zemích pozorováno díky prodlužujícímu se věku dožití a klesající porodnosti tzv. stárnutí populace, a vzhledem k oslabování sociální role státu, nabývá naopak význam rodinných a mezigeneračních pout na aktuálnosti.

V české společnosti došlo v druhé polovině 20. století ve srovnání s okolními vyspělými zeměmi k odlišnému vývoji rodinných vztahů díky nadvládě komunistického režimu. Ivo Možný [2003] mluví o demodernizaci české společnosti, kdy se vzhledem k nemožnosti disponovat s ekonomickým kapitálem dostal do popředí význam

kapitálu sociálního, který posílil příbuzenské vazby širších rodin. Ty se pak formou své spolupráce podobaly spíše tradičním společnostem. Tento trend pozoroval Možný i deset let po společenském převratu při porovnávání poskytované a přijímané solidarity u tří generací českých a německých žen.

Nyní zůstává otázkou, jak se budou vztahy mezi širším příbuzenstvím vyvíjet dál, když se Česká republika začíná okolním vyspělým zemím podobat ekonomicky, politicky i demograficky. Jaká je podoba mezigenerační solidarity více než dvacet let po společenském převratu, po změně společenských podmínek, ve kterých dospívá již druhá generace? Přetrvávají ve vzájemném kontaktu a formě podpory jednotlivých generací stále tradičnější prvky nebo už naše rodina dohání okolní západoevropské společnosti, které se vyznačují větší rozvolněností rodinných vazeb?

Tato práce se zaměřuje na postavení a roli prarodičů v současné české rodině, na to, jak prarodiče a jejich dospělé děti vnímají mezigenerační vztahy v rodině především s ohledem na vzájemně poskytovanou a přijímanou podporu. Pokouší se odpovědět na výzkumné otázky:

- (1) Jak vnímají prarodiče svou roli vůči svým dospělým dětem a vnoučatům – nakolik jsou součástí jejich rodiny; zda spíše očekávají podporu a pomoc, nebo se ji snaží sami poskytnout; jaký význam přiřkládají mezigenerační solidaritě?
- (2) Převládají ještě i po dvaceti letech po společenském převratu mezi generacemi tradičnější formy vzájemných vztahů? Jaká je skutečná podoba vzájemných kontaktů a poskytované a přijímané podpory?
- (3) Jaká je motivace vzájemné pomoci a podpory poskytovaná rodiči jejich dospělým dětem a vnoučatům a naopak? Jedná se spíše o spontánní emocionalitu, vnímání společenských požadavků nebo vědomí recipročního vztahu?

(4) Jakou podobu mají případné konflikty mezi generacemi? Co je jejich nejčastější příčinou a nakolik z pohledu prarodičů ovlivní vzájemné vztahy mezi generacemi a výměnu vzájemné podpory?

Text je rozdělen do čtyř částí, z nichž první představuje teoretické pohledy na téma mezigeneračních i obecně rodinných vztahů v současné společnosti. Další část se zabývá zvolenou metodologií a sběrem dat, kdy byla vzhledem ke stanoveným výzkumným otázkám zvolena kombinace více zdrojů i typů dat. Následující část představuje výsledky dotazníkového šetření, kterým byla z pohledu dospělých dětí a prarodičů zjišťována skutečná podoba vzájemných kontaktů a výměny pomoci, pohled na motivaci k pomoci a představy o budoucí podobě mezigenerační solidarity. Cílem bylo zjistit, jak se v těchto otázkách liší pohled jednotlivých generací vyrůstajících v odlišných společenských podmínkách. Poslední část shrnuje výsledky analýzy rozhovorů s prarodiči, ve kterých hledá odpověď na stěžejní otázku této práce: jaké je postavení prarodičů v současné české rodině, jak sami prarodiče vnímají svou roli ve vztahu k dospělým dětem a jejich rodinám a jakou podobu a význam má v jejich vztahu mezigenerační solidarita.

2 MEZIGENERAČNÍ VZTAHY V SOUČASNÉ RODINĚ

2.1 Individualizovaná společnost a krize rodiny?

Rodina byla vždy vnímána jako základní jednotící prvek každé společnosti. Byla nazývána morfostatickou institucí, která svým neměnným vnitřním uspořádáním dokázala plnit své základní funkce navzdory nejrůznějším společenským změnám [Možný 2006: 15]. Konec druhého tisíciletí však procesem individualizace, který probíhá v západních zemích přibližně od osmdesátých let 20. století, přispěl díky úpadku pocitu sociální sounáležitosti k debatám o krizi rodiny.

V oblasti rodiny se individualizace projevuje zpochybňováním dříve samozřejmých rodinných struktur: rodina, manželství či rodičovství přestávají mít obecně platný, nezpochybňovaný význam, liší se v jednotlivých vztazích, u jednotlivých individuů. Vliv tradic a morálních norem ustupuje do pozadí, za podobu našich životů jsme zodpovědný každý sám [Beck, Beck-Gernsheim 2008: 5].

Pro muže a ženy již neplatí striktně předepsané genderové role odpovídající ideálnímu fungování nukleární rodiny v industriální společnosti. Každý se může osvobodit od tradičních pout a společenského očekávání, uplatnit své schopnosti čistě podle svých představ. Ale vypadá to, že toto individuální osvobození znamená především přizpůsobení se trhu práce – zdánlivé odtržení se od tradičních pout a závazků ve jménu vlastní svobody znamená přijetí závazků a pout nových, tentokrát diktovaných pracovním trhem. Ten požaduje jedince určitým způsobem kvalifikované, co nejvíce mobilní a nezávislé. A nezávislé především na rodinných poutech a závazcích [Beck, Beck-Gernsheim 2008: 6].

Proces individualizace se tak díky své vazbě na požadavky pracovního trhu na první pohled příliš neslučuje s rodinným životem. Umožnil především ve velkém měřítku ženám realizovat se i mimo

domácí sféru, což narušilo rodinný model spojující placenou práci a práci v domácnosti. Na tomto modelu byla vlastně vystavená moderní kapitalistická společnost, která díky klidnému a spořádanému rodinnému zázemí (zajišťovaného ženou) umožňovala muži vykonávat náročnou, neosobní práci v konkurenčním prostředí a přispět tím k rozvoji modernizačního procesu [Možný 2006: 233-234].

V individualizované společnosti však už takovéto uspořádání není samozřejmostí. Podoba rodinné struktury a jejího fungování se může v jednotlivých rodinách lišit. Ale právě díky oné nesamozřejmosti je ji třeba neustále vyjednávat, diskutovat, odsouhlasovat. Ruku v ruce se svobodou v rozhodování tak přichází nejistota a obavy, které mohou naopak vést k touze po návratu tradičních hodnot a jistot v podobě stabilního rodinného zázemí [Beck, Beck-Gernsheim 2008: 7].

Proces individualizace tak možná proměnil podobu rodiny známé jako nukleární, tvořenou otcem-živitelem, matkou pečující o domácnost a vychovávající ideálně dvě až tři děti. Takováto forma rodiny se však ve velkém měřítku objevuje v Evropě až v 19. století s nástupem industrializace. Nepředstavuje neměnnou či vždy nejvíce funkční formu rodinného uspořádání. Ustupuje-li v současné době do pozadí, rozhodně neznamena konec rodiny. Spíše poukazuje na její proměnu, kdy se vedle sebe objevují nejrůznější formy rodinného soužití od manželství přes nesezdané soužití, žití spolu nebo od sebe, až k životu jako single či samostatný rodič.

Individualizovaná společnost je tak očividně plná protikladů: jsme svědky toho, že manželství přestává být spojené s rodinným životem, a přesto obě dvě instituce neztrácejí na své důležitosti. Vysoká míra rozvodovosti znamená rozpad mnoha manželství, ale často vede k tomu, že vznikají manželství nová a s nimi nové rodinné vazby. Klesající porodnost sice naznačuje, že mít dítě a být rodičem ztrácí svou prioritu, na druhé straně ale existuje velké množství žen a mužů, kteří věnují značné úsilí k překonání své neplodnosti. Ani klesající

počet uzavřených sňatků ještě nevypovídá o klesající nedůvěře k tradičním rodinným hodnotám, neboť uspořádání a pravidla párů žijících v nesezdaném soužití se často od formálního manželství příliš neliší [Beck, Beck-Gernsheim 2008: 169-170].

2.2 Mýty o minulosti jako zlatém věku rodiny

Podoba a fungování rodiny tak v dnešní době závisí z velké míry na každém z nás – neplatí již tradiční jasná pravidla, která definovala role a povinnosti jednotlivých rodinných členů i generací [Beck, Beck-Gernsheim 2008]. Samozřejmostí tedy ani není mezigenerační solidarita, jako hlavní znak spolupráce rozšířené rodiny tradičních společností. Ale byla vůbec někdy samozřejmostí?

Mnohé prameny dokládají, že o podobě rodiny v minulosti panuje několik mýtů, vycházejících z představy minulosti jako zlatého věku rodiny. Ten je symbolizován především společným třígeneračním bydlením jako znakem lepších rodinných vztahů či všeobecnou úctou ke stáří. Historické prameny však ukazují, že v 19. století, ale třeba i v pozdním středověku, bylo společné soužití tří generací spíše výjimkou [Connidis 2009: 5; Nodl 1997]. Jedním z důvodů byla větší úmrtnost a nižší věk dožití. Navíc bylo uspořádání bydlení, stejně jako v dnešní době, ovlivněno genderem, třídou či ekonomickými podmínkami. Společné bydlení více generací se tak objevovalo spíše v rodinách, kde bylo důsledkem dědictví nebo představovalo kontrolu rodičů nad majetkem. S mladší generací častěji bydlely staré ženy, které na rozdíl od mužů nemohly po smrti manžela samy spravovat majetek a zachovat si nezávislost, a byly tak nuceny zajistit si bydlení u svých dospělých dětí. Dělo se tak tedy většinou až ve stáří, po období jinak relativně nezávislých nukleárních domácnostech jednotlivých generací [Connidis 2009: 5-6].

Ani péče o starší rodiče v domácnosti dospělých dětí neznamená automaticky lepší vzájemné vztahy. Je třeba si uvědomit, že ještě ani

v 19. století nebyla ve větší míře rozšířená zařízení pro péči o seniory. Osobní péče z rukou rodinných příslušníků a případné společné bydlení byly z velké části nutností. Starším lidem se možná dostávalo většího respektu, ale ten často vyplýval spíše z ekonomické moci než z pouhé náklonnosti k lidem vyššího věku [Connidis 2009: 6-7].

Stejně tak skutečnosti neodpovídá představa současné rodiny, že zanedbává a opouští své starší členy. Pouta mezi generacemi stále existují a vzájemné poskytování pomoci nadále přetrvává, i když se samozřejmě jejich podoba neustále vyvíjí a proměňuje. Pro dnešní rodinu je charakteristický spíše koncept modifikované rozšířené rodiny (*modified extended family*) [Litwak citován in Možný 2006: 61], kdy jednotlivé generace nemusí žít pohromadě, zachovávají si relativní autonomii, ale udržují spolu kontakty, díky kterým se rodinné vazby aktivují spíše až ve chvíli, když jsou potřeba.

2.3 Intergenerační ambivalence

Teoretické přístupy zabývající se příbuzenskou podporou a mezigeneračními vztahy v rodině byly do konce 20. století ve znamení převážně empirických výzkumů založených na konceptu mezigenerační solidarity, který pracoval s určitou normativní představou rodinných vazeb a zaměřoval se spíše na pozitivní aspekty mezigeneračních vztahů [Sýkorová 2006: 685].

Teorie intergenerační solidarity se totiž opírá o přetrvávající příbuzenské vztahy a spolupráci v rámci širší rodiny a zahrnuje šest dimenzí, na základě kterých ji lze konceptualizovat. Jedná se o (1) asociační solidaritu (představující četnost kontaktů mezi členy nukleární a širší rodiny), (2) afektivní solidaritu (vnímaná kvalita vzájemné interakce z pohledu citovosti, porozumění, reciprocity), (3) konsenzuální (míra podobnosti názorů a hodnot), (4) funkční (rozsah poskytované pomoci a podpory), (5) normativní (nakolik se mezi členy jednotlivých generací shodují představy příbuzenských norem a

hodnot) a (6) solidaritu strukturální (rozložení generací v rodině podle počtu členů v každé z nich, geografická vzdálenost jednotlivých domácností) [Bengtson citován in Sýkorová 2006: 685-686].

I když tím obsáhne široký pojem příbuzenské podpory mezi generacemi, počítá s přijetím určitých kulturních norem regulujících vztahy mezi členy širší rodiny a nezohlední časté konflikty, neshody a rodinné krize, které se samozřejmě v širších rodinách také vyskytují a mohou fungování vzájemné solidarity významně ovlivnit. Především současná doba, vyznačující se značnou mírou individualizace, přináší do rodinných vztahů rozpor mezi požadavky na osobní autonomii a pocity odpovědnosti k poskytování podpory (či legitimitou nároků na její přijímání). Podoba rodiny a příbuzenských vztahů již nemá pevná, nezpochybnitelná pravidla, stává se otázkou neustálého vyjednávání, vlastního rozhodování a volby [Beck, Beck-Gernsheim 2008: 5]. Teoretici pozdní moderny či postmoderny dokonce vidí rodinu se svou hustou sítí sociálních vazeb jako překážku svobody jednotlivce. Vzájemná podpora se tak dostává do střetu s nároky na vlastní nezávislost, ale na druhou stranu může naopak v době nejasných pravidel a norem a neosobního soupeření představovat potřebný záchytný bod, jednu z mála jistot, které možná přeci jen není radno se vzdát. Dle Bengtsona [2001: 5] lze naopak v 21. století počítat se vzrůstající důležitostí mezigeneračních vazeb především v rodinách neúplných, rozvedených, nestabilních, jejichž nárůst je jedním z projevů proměny rodiny na přelomu tisíciletí.

Rozporuplnost příbuzenských vztahů tak výstižněji charakterizuje koncept intergenerační ambivalence, kdy se v interakcích mezi generacemi objevuje solidarita zároveň s konflikty. Tato ambivalence vyplývá z protikladných vztahů mezi rodiči a jejich dospělými dětmi na úrovni strukturální (představující rozpor mezi zdroji a požadavky, mezi rolami, statusy a normami) a subjektivní, kdy se v rovině emocí a motivací ve vzájemných vztazích objevuje současně láska, vřelost či spokojenost s odporem, frustrací i zlostí [Lüscher, Pillemer 1998: 416].

Intergenerační ambivalence zohledňuje také proměnu společenských hodnot, které se kladením důrazu na potřeby individua dostávají do rozporu s hodnotami rodiny a příbuzenské podpory.

V mezigeneračních vztazích tak ambivalenci vytváří střet autonomie a závislosti, střet protikladných norem, které upravují vztahy mezi generacemi. Při péči o nesoběstačné rodiče ve stáří se např. střetává snaha o vyváženost vztahu s očekáváním nezištného poskytování pomoci od dospělých dětí. Rodiče pak mohou zažívat protichůdné pocity spojené s legitimně očekávanou mezigenerační solidaritou a současně svojí neschopností přijatou pomoc oplatit. Dospělé děti musí zase poskytovanou pomoc rodičům konfrontovat a vyvažovat se zodpovědností ke své prokreační rodině či k pracovním povinnostem [Sýkorová 2006: 689].

Intergenerační ambivalence tak zachycuje dynamiku příbuzenských pout, která zahrnuje jak přetrvávající podporu, tak často i střet protichůdných hodnot a norem. Ty vedou k ambivalentním pocitům členů rodiny, kteří podporu poskytují, ale i těch, kteří ji přijímají.

2.4 Podoba mezigeneračních pout

Současnou podobou vztahů mezi generacemi v rodinách na severoamerickém kontinentě se zabývá Ingrid Arnet Connidis [2009]. Upozorňuje na to, že pro definici současné rodiny není koncept nukleární rodiny, představující rodičovský pár a děti žijící ve společné domácnosti, dostačující. Jednak neobsáhne stále větší počet rodin rozvedených a znovu sezdaných, rodin pouze s jedním rodičem, kohabituujících, stejnopohlavních či bezdětných párů, ale přehlídí také rodinné vztahy jedinců, kteří už mají fázi výchovy dětí za sebou – jedinců ve středním a starším věku. A právě ti zaujmají díky demografickým změnám, kdy se s prodlužující délkou života prodlužuje

i doba, kterou mohou jednotlivé generace společně strávit, ne nevýznamnou roli v rámci dnešní širší rodiny.

Samotné mezigenerační vztahy jsou samozřejmě ovlivněné velikostí rodiny, jejím složením, počtem generací či počtem členů v jednotlivých generacích. Tato rodinná struktura je utvářena demografickými trendy, díky kterým má zatím většina současných severoamerických seniorů děti, vnoučata, sourozence. Ale dostupnost různých rodinných členů ve stáří se liší v závislosti na genderu, věku a (specificky v severoamerickém prostředí) rase. Mezi staršími lidmi je více vdov, ale i žen rozvedených, bez partnera, protože na rozdíl od nich se muži častěji po rozvodu znovu ožení. Dostupnost rodinných vazeb má také vliv na životní uspořádání ve starším věku, kdy je jen malá část seniorů s dětmi či sourozenci odkázána na institucionální péči. Je tedy otázkou, jak se bude podoba vzájemných vazeb vyvíjet v budoucnosti, neboť hlavní změny v partnerském a rodičovském chování (odkládání rodičovství do pozdějšího věku, dobrovolná bezdětnost) se týkají zatím hlavně mladší generace [Connidis 2009: 48-49].

Současný stav je ovlivněn rostoucí dlouhověkostí, díky které stále více času trávíme v různých rodinných vztazích. Ty musí být neustále vyjednávané především s ohledem na skutečnost, že současně zastáváme několik rodinných rolí (můžeme být současně rodič, prarodič, ale i potomek) s odlišnými požadavky a očekáváními. Klesající porodnost zase vede k vertikalizaci rodinných struktur, kdy se snižuje počet členů v jednotlivých generacích, ale současně stoupá počet generací žijících vedle sebe v jednotlivých rodinách [Connidis 2009: 137]. Jejich vzájemné vztahy jsou tak vzhledem k překrývání rolí, statusů a s nimi spojenými očekáváním či závazky charakterizovány intergenerační ambivalencí, kdy se mezi generacemi vedle sebe vyskytuje solidarita zároveň s konflikty či neshodami [Connidis 2009: 140].

V každém případě, jak uvádí Connidis [2009: 145] na základě rozličných průzkumů provedených ve Spojených státech amerických a Kanadě, se většina rodičů stýká se svými dospělými dětmi pravidelně. Vzájemné kontakty i s dětmi bydlícími ve větší vzdálenosti navíc v dnešní době pomáhají udržovat nové způsoby komunikace, jako jsou mobilní telefony, maily či různé spojení přes internet. V rámci příbuzenstva mají rodiče soudržnou funkci v rodině a především ženy udržují mezi členy rodiny kontakt a častěji jsou také zdrojem rad a psychické podpory. Gender celkem významně ovlivňuje vztah mezi rodiči a dětmi, kdy obecně dospělé děti udávají bližší vztah k matce než k otci. Také vztah matky a dcery je ze strany prarodičů vnímán jako nejbližší, ale zároveň je nejčastěji zdrojem ambivalentních pocitů [Connidis 2009: 149]. Ty mohou vyplývat z konfliktů a napětí, jejichž příčinou bývá často pocit ohrožení osobní autonomie (její hodnotu v mezigeneračních vztazích potvrzuje i výzkumný projekt Dany Sýkorové [2007] z českého prostředí, kterému se budu věnovat dále).

Neshody, nedorozumění či zklamání, udávané dvěma třetinami rodičů i dospělých dětí, však ve většině případů nevyústí v závažný konflikt, a to hlavně díky rodičům, kteří si uvědomují hodnotu vzájemného vztahu. V zájmu jeho zachování se snaží upustit od aktivního rodičovství, snaží se nechat děti dělat jejich vlastní rozhodnutí, nezasahovat do jejich záležitostí, nedávat nevyžádané rady [Connidis 2009: 151].

I přes preferovanou nezávislost jednotlivých generací představují rodinní příslušníci stále převážnou většinu poskytovatelů pomoci a podpory. A ta neproudí pouze směrem od dospělých dětí ke starším rodičům, ale i obráceně, neboť pomoc poskytovaná rodiči svým (i když už dospělým) dětem je neustálou součástí jejich vztahu. Výměnu pomoci charakterizuje recipocita, kdy se snahy o její udržení projevují především u rodičů-příjemců pomoci [Singly 1999: 77]. I v oblasti mezigenerační podpory hraje významnou roli gender, který se projevuje jak v odlišné výměně pomoci či v odlišné míře zapojení, tak

v odlišných podmínkách sladování práce a péče. Ženy také v souvislosti s péčí o rodiče pociťují ve vyšší míře stres, neboť v důsledku socializace přijmou svou roli hlavního pečovatele a stres pak zažívají i v případě, že o rodiče nepečují. Pečujícími synům mají naopak rodiče tendenci ve větší míře oplácet poskytovanou pomoc, a tím zmírňovat jimi zažívané stresové pocity [Connidis 2009: 160-168].

Stejně jako jsou dospělé děti pro své rodiče spolehlivým zdrojem emocionální i instrumentální pomoci, zůstávají pro ně jejich rodiče významnými poskytovateli pomoci - hlavně finanční, emocionální či ve formě poskytnutého bydlení. „Útočiště“ nachází ve společném bydlení s rodiči nejen děti po rozvodu (nejčastěji dcery), ale také nezaměstnaní nebo vysokoškolští studenti, kteří naopak opuštění „rodného hnízda“ v poslední době stále více odkládají. Společné bydlení může ale také být častým zdrojem ambivalence, kdy je spokojenost ze společné blízkosti doprovázená napětím a neshodami pramenícími z nedostatku soukromí a ohrožení nezávislosti [Connidis 2009: 173-176].

Celkově tedy podobu vztahu rodičů a dospělých dětí ovlivňuje gender, třída a rasa, které hrají hlavní roli při vyjednávání vzájemných pout a výměny podpory.

S vnoučaty pojí prarodiče především silné citové pouto, ale na rozdíl od dospělých dětí nejsou vnoučata klíčovým zdrojem podpory. Podobu vztahu prarodičů a vnoučat charakterizuje kontinuita (pohled na prarodičovství přenášený z generace na generaci, vlastní zkušenosti), ale i změna (odlišné reakce na nové podmínky). Například díky prodlužující se délce života zažívají prarodiče vnoučata nejen jako malé děti, vidí je i dospívat či mít vlastní děti. Jejich vzájemný vztah je pak více přátelský, vnoučata se do něj zapojují s větší dobrovolností. Významnou proměnu přineslo také masové zapojení žen na trhu práce (snížila se „dostupnost“ babiček v předdůchodovém věku) a rostoucí rozvodovost znamenající nové vyjednávání vzájemných vztahů s vlastními i nově získanými členy rodiny. Současně ale tyto fenomény

(zaměstnanost žen a různé formy partnerského soužití) odehrávající se ve střední generaci naopak zvýšily důležitost prarodičů v rodině. Obecně jsou vztahy mezi prarodiči a vnoučaty vnímány jejich aktéry pozitivně, případné konflikty pramení spíše z odlišných představ prarodičů a dospělých dětí o výchově. Podoba vazeb mezi prarodiči a vnoučaty je tak vedle věku, genderu, třídy a rasy ovlivňována i kvalitou vztahu mezi nejstarší a prostřední generací [Connidis 2009: 187-191].

Obecně tedy má většina starších jedinců dospělé děti a vzájemně si poskytují nejrůznější formu podpory. S přibývajícím věkem, kdy dochází k překrývání rolí a statusů, přibývání závazků i vlastních zájmů, se jejich vztah stává více nezávislým, ale v případě potřeby je vždy jedna generace ochotna té druhé poskytnout potřebnou pomoc a podporu. Mezigenerační vztahy jsou dle Connidis [2009: 221] ovlivňovány hlavně genderem, rasou¹ a třídou. Gender utváří strukturu rodinných pout, kdy se ve spojení s nastavením trhu práce stávají ženy dominantními pečovatelkami. Ve srovnání s muži poskytnou i obdrží odlišnou formu a objem podpory a péče má pro ně odlišné, často více negativní důsledky. Historická zkušenost lidí s různou barvou pleti formuje odlišné kulturní tradice chápání rodinné podpory, kdy se větší aktivní zapojení projevuje u ne-bílých rodin i přes jejich častý nedostatek zdrojů. Příslušnost k nižší třídě pak často z poskytování mezigenerační podpory činí záležitost spíše nezbytnou, ze které není snadné uniknout a i několika generacím tak mohou být znemožněny šance na vylepšení svého ekonomického postavení. Napříč jednotlivými vlivy genderu, rasy a třídy navíc působí na strukturu rodiny sociální změna. V důsledku rostoucí individualizace či většího zapojení žen všech generací na trhu práce dochází k proměně vnímání manželství, rodičovství, genderových rolí. Pozorujeme pak rostoucí rozvodovost, klesající sňatečnost či porodnost. Změny ve společnosti

¹ Vliv rasy na podobu mezigeneračních vztahů je specifický pro americké prostředí, které Connidis [2009] popisuje. Zde historická zkušenost lidí s různou barvou pleti formuje odlišné kulturní tradice chápání rodinné podpory, kdy se větší aktivní zapojení projevuje u ne-bílých rodin i přes jejich častý nedostatek zdrojů [Connidis 2009: 221]

spojené s proměňujícími se rodinnými vztahy ale nelze jednoznačně vnímat jako ukazatele rozpadu rodiny. Je třeba zkoumat její nové podoby, fungování vztahů v rámci různorodých rodinných struktur, které mohou mít negativní, ale i pozitivní dopady na jednotlivé členy [Connidis 2009: 220-221].

2.5 Specifický vývoj české rodiny

Na mezigenerační vztahy v české rodině na počátku třetího tisíciletí se zaměřil Ivo Možný [2003] v analýze dat mezinárodního výzkumného projektu *Value of Children and Intergenerational Relationship in Six Cultures*. Rozsáhlá data umožnila porovnat výpovědi tří generací českých a německých žen a odpovědět na otázku, nakolik ovlivnil podobu české rodiny specifický vývoj na našem území, ovlivněný čtyřicetiletou nadvládou sovětského impéria založeného na tradičních strukturách. Na rozdíl od německé společnosti, u které se díky kulturní a sociální blízkosti předpokládá podobná úroveň modernity v první polovině 20. století, totiž dle autora prošla česká společnost v druhé polovině 20. století demodernizací. Ta se vedle úpadku určitých prvků industriální společnosti (kapitálový trh, soukromé podnikání či tržní tvorba cen) vyznačovala především proměnou společenských vazeb, které se na úrovni rodiny projevívaly tradičnějšími formami mezigenerační solidarity [Možný 2003: 13].

Vyvlastnění rodinných podniků a zestátnění ekonomiky totiž znamenalo značné oslabení rodiny. Nové společenské uspořádání však na oplátku slibovalo rodině značné výhody: nezávislost žen v placeném zaměstnání, zajištění služeb nahrazujících jejich práci v domácnosti a při výchově dětí, jistotu zaměstnání pro muže bez konkurenčních tlaků či v neposlední řadě pevnou pracovní dobu pro zemědělce. Když však brzy bylo jasné, že stát rozhodně všechny své sliby plnit nedokáže, že například zdravotní péče, školství či bytová výstavba rozhodně nedostačuje společenským potřebám, začala se mobilizovat síť širší rodiny a díky ní docházelo k nepeněžní výměně

zboží a služeb [Možný 2009: 41-43]. Pro uspokojení rodinných zájmů rozhodně nestačila forma nukleární rodiny, bylo třeba zapojení širších příbuzenských sítí. Místo ekonomického kapitálu tak získal na důležitosti kapitál sociální, který umožnil strategickým obsazením výhodných pozic zajišťovat širší rodině jinak nedostatkové zboží a služby a (třebaže pod tlakem okolností) vedl ke zvýšení významu rodinné a mezigenerační solidarity, typické především pro tradiční společnosti [Možný 2003: 13].

Nakolik se toto „dědictví“ minulého režimu odráží v mezigeneračních vztazích deset let po společenském převratu, odpovídá právě srovnání tří generací českých a německých žen, a to s ohledem na míru mezigenerační solidarity proklamované, poskytované, přijímané a očekávané. Tu je možno měřit pomocí četnosti kontaktů a blízkosti bydlení, pomocí vnímané odpovědnosti rodičů vůči dětem a naopak, pomocí skutečně poskytované pomoci (finanční, praktické, materiální a emocionální) a v neposlední řadě na základě míry legitimně očekávané vzájemné pomoci mezi generacemi a druhu motivace k takovéto pomoci.

Ve vzorku českých žen se skutečně častěji než u německých žen projevovaly tradičnější formy rodinné solidarity: společné bydlení tří generací (zejména u rodin neúplných), vyšší míra proklamované solidarity (ukazující na význam rodinné hodnoty ve společnosti) a vědomí povinnosti postarat se o své rodiče (v kontrastu s vnímáním rodinných vztahů v pozdně moderních společnostech, kde tuto odpovědnost přebírá stát). Také reálně poskytovaná pomoc dospělých dětí rodičům (i naopak), především v podobě emocionální podpory, je vyšší u českých žen a znamená tak větší blízkost jednotlivých generací. A tradičnější rys mezigeneračních vztahů v české rodině dokládá také vyšší míra očekávané pomoci v budoucnu - v podobě především emocionální podpory a péče ve stáří [Možný 2003].

Potvrdila se tak hypotéza o odlišném utváření české společnosti v druhé polovině 20. století, kdy došlo vlivem společenských, hospodářských a politických změn k demodernizaci české rodiny, vyznačující se především posílením vztahů mezi prokreační a orientační rodinou. Společenský převrat v roce 1989 však české společnosti umožnil začít se politicky a hospodářsky vyrovnávat západním zemím. Nyní je otázkou, jestli se začnou vyrovnávat i vzorce rodinného chování v české rodině, jestli se začnou výrazněji uvolňovat emoční vazby mezi jednotlivými generacemi.

2.6 Role autonomie v mezigeneračních vztazích

Jednou z oblastí, ve které se Česká republika začíná rychle vyrovnávat okolním západoevropským zemím, je demografické stárnutí obyvatel, které se vyznačuje nízkou porodností, nízkou úmrtností, prodlužující se délkou života a tedy rostoucím podílem seniorů na celkovém počtu obyvatel. Demografické prognózy počítají s tím, že v roce 2050 budou osoby starší 65 let tvořit třetinu obyvatel².

Vedle ekonomických důsledků, spojených s úbytkem produktivního obyvatelstva, problematickým financováním důchodů či zvýšenými výdaji na zdravotní a sociální péči, je však třeba vnímat proměnu věkové struktury společnosti jako faktor významně ovlivňující mezigenerační vztahy v rodině. Především bude stále přibývat rodin, kde bude vedle sebe žít současně více generací, ve kterých bude stále menší počet členů. Pesimistický pohled za tím vidí slábnoucí příbuzenskou podporu, ale optimistický naopak rozšiřování členů rodiny, kdy budou mít senioři více času na vnoučata, mohou se navzájem více ovlivňovat či podporovat [Sýkorová 2007: 40-46].

V každém případě se stále zvyšuje důležitost zabývání se stářím a stárnutím. Sýkorová [2007] poukazuje na sociální konstruktivismus

² zdroj: Český statistický úřad. Dostupné z [http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/B60039E9C8/\\$File/402009u.pdf](http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/B60039E9C8/$File/402009u.pdf). [cit. 23. 2. 2012].

stáří ve věci určení věkové hranice stáří a zacházení se seniory, na existenci kulturně podmíněných věkových norem spojených s očekáváním určitého chování, na mýty a stereotypy se stářím spojené, které mají často negativní konotace. Senioři pak musí používat různé strategie, jak se se stářím (jeho skutečnými projevy, ale i negativními stereotypy) vyrovnat [Sýkorová 2007: 47-53].

Jednu z těchto strategií představuje zachování autonomie, která významně ovlivní podobu mezigeneračních vztahů. V rámci sociálních kontaktů, které jsou u seniorů nejčastější s nejbližšími příbuznými, totiž může docházet ke střetu autonomie a závislosti. Vzájemně poskytovaná a přijímaná příbuzenská pomoc a podpora přestává mít ve stáří jasná pravidla. Je potřeba ji neustále vyjednávat v interakci s druhými, s ohledem na aktuální okolnosti (dostupné zdroje, kompetenci, disponibilitu), ale také v rámci uznávaných kulturních norem, které stále považují rodinu a tradiční dělbou pečovatelské odpovědnosti jako nejvhodnější formu péče o seniory [Sýkorová 2007: 163-164].

V rámci příbuzenských kontaktů se autonomní jednání u seniorů projevuje především v jejich regulaci sociálních vztahů, kdy udržují kontakty hlavně s lidmi, jejichž společnost jim přináší radost, pohodu, důvěru. Nejčastěji jsou právě těmito jedinci nejbližší příbuzní. Kontakt s nimi je pro seniory důležitý, převážně pozitivně hodnocený a výrazně emocionální. Mají snahu s nimi udržovat dobré vztahy, proto často vědomě přistupují ke kompromisům, respektují autonomii druhých tím, že se nevměšují do jejich záležitostí, při hovorech se vyhýbají citlivým tématům. Takovéto jednání tedy nepředstavuje ani tak jejich submisivitu, jako projev autonomního rozhodování [Sýkorová 2007: 180-182].

Otázka autonomie je ale hlavně spojená s přijímáním a poskytováním pomoci a podpory. Pro seniory je důležité nebýt finančně

a instrumentálně závislý na druhých. Zdůrazňují vlastní zodpovědnost a kontakty s nejbližšími příbuznými se snaží regulovat tak, aby případná přijímaná pomoc neohrozila příliš jejich nezávislost. Nechají si pomoci opravdu jen s tím, co sami nebo s manželským partnerem nezvládnou, využijí pomoc od dětí, když jsou zrovna v jejich okolí. Když už jsou si především kvůli zhoršenému zdraví nuceni o pomoc požádat, zřídka to vnímají jako povinnost dětí. Spíše mluví v termínech reciprocity, ať již s ohledem na oplácení pomoci, kterou oni jako rodiče dětem dosud věnovali, nebo se stále snaží přijímanou pomoc vyrovnávat (finančně, poskytnutím bydlení, hlídáním vnoučat). Reciprocita se stává hlavní podmínkou zachování autonomie ve stáří [Sýkorová 2007: 208]. Přesto v nich představa zhoršení zdraví, spojená s rozhodováním, zda zůstat bydlet samostatně nebo se přestěhovat k dětem, vyvolává ambivalentní očekávání. Na jednu stranu nechtějí být svým dětem na obtíž, raději by volili formální pomoc, institucionální péči, ale zároveň doufají, že když na takové rozhodování dojde, děti se o ně postarají [Sýkorová 2007: 189-191].

Dospělé děti potřebu zachování autonomie chápou a vesměs podporují. Přesto i zde se potvrdila ambivalentnost příbuzenských vztahů – jak při vyjednávání pomoci mezi nejstarší a střední generací, tak mezi sourozenci. Dospělé děti uznávají příbuzenskou odpovědnost dětí postarat se o své rodiče, ale jejich skutečné zapojení často není bezpodmínečné. Záleží na mnoha okolnostech (gender, geografická vzdálenost, pracovní vytížení, kvalita vzájemných vztahů), které následně hrají významnou roli při vyjednávání podpory v rámci rodiny [Sýkorová 2007: 195-198].

Mezigenerační solidarita tedy není úplnou samozřejmostí, neboť přijímanou a poskytovanou příbuzenskou podporu provází i konflikty, neshody, složité vyjednávání, ale i pochybnosti ze strany seniorů. Skutečná pomoc často odpovídá spíše konceptu potřebou podmíněné směny (*contingent exchange perspective*), kdy jsou příbuzenské sítě podpory aktivovány až v případě skutečné potřeby (výrazné zhoršení

zdraví, ovdovění či ztráta příjmu), často bez ohledu na předchozí postoj k rodinným hodnotám týkajících se závazku dětí pomáhat v případě potřeby rodičům [Eggebeen, Davey 1998: 948-949].

Cílem této práce je tedy zjistit, jakou podobu mají mezigenerační vztahy v současné české rodině – jaká je skutečná podoba vzájemných kontaktů a poskytované a přijímané podpory, jestli nadále přetrvávají tradičnější rysy mezigeneračních vztahů či zda se v nich odráží proměna společenského uspořádání, a především jak vnímají svou roli v rámci širší rodiny sami prarodiče.

3 METODOLOGIE

S ohledem na stanovené výzkumné otázky byla zvolena kombinace kvalitativního a kvantitativního sběru a zpracování dat. Byly zpracovány tři zdroje dat: kvantitativní data z dotazníků určených pro generaci prarodičů, kvantitativní data z dotazníků pro generaci dospělých dětí a kvalitativní data z rozhovorů s prarodiči.

Jejich propojení umožní prohloubit poznání zkoumaného tématu, přičemž za stěžejní jsou považovány kvalitativní polostrukturované rozhovory, zaměřené na pohled samotných prarodičů na jejich postavení a roli v současné české rodině, na jejich vnímání současných i budoucích mezigeneračních vztahů vzhledem k vzájemné výměně podpory. Kvantitativní data z dotazníků budou užitečným doplněním informací o skutečné podobě současných vztahů mezi generacemi, poskytnou obecnější pohled na stav mezigenerační solidarity z perspektivy prarodičů i dospělých dětí a umožní jejich srovnání.

Statistické šetření také může posloužit k ověření výsledků získaných z kvalitativní části výzkumu. Podrobné výpovědi prarodičů mohou naopak pomoci objasnit některé trendy objevující se v datech z dotazníků.

3.1 Kvantitativní část – dotazníky

Data pro zjištění skutečné podoby vzájemných kontaktů, jejich četnost, účel, druh poskytované a přijímané podpory a druh motivace pochází z dotazníkového šetření, které bylo provedeno zvlášť pro generaci prarodičů a zvlášť pro generaci dospělých dětí.

Kritériem pro výběr respondentů skupiny dospělých dětí bylo stanovení horní věkové hranice na 45 let, která zohlednila skutečnost, že takoví jedinci prožili většinu svého dospělého života v kapitalistické společnosti, která mohla odlišně formovat jejich pohled na mezigenerační solidaritu. Další podmínkou bylo vychovávání alespoň jednoho dítěte (předpoklad vlastní rodiny) a styk s alespoň jedním zástupcem generace prarodičů (vlastním či partnerovým/partnerčíným). Konečný počet 51 dospělých dětí vzešel z oslovení mých sociálních kontaktů a následné formy *snowballing*, tedy využití kontaktních sítí mnou oslovených respondentů.

Pro zástupce generace prarodičů bylo kritériem stýkání alespoň s jedním ze svých dospělých dětí a existence alespoň jednoho vnoučete. Věková hranice nebyla stanovena. Konečný počet 40 prarodičů je výsledkem oslovení mých sociálních kontaktů, rodičů a známých respondentů z generace dospělých dětí a klientů regionálního dobrovolnického centra v Plzni TOTEM.

Základní charakteristiky skupiny dospělých dětí i prarodičů jsou uvedeny v Příloze 1.

Dotazníky byly distribuovány jak osobně v listinné podobě, tak v elektronické e-mailem či odkazem na vyplnění on-line formuláře na GoogleDocs. Součástí dotazníků bylo seznámení se záměrem výzkumného projektu a ujištění o anonymitě poskytnutých údajů, které budou využity pouze pro účely této práce.

3.2 Kvalitativní část - rozhovory

Pro porozumění pohledu samotných prarodičů na jejich postavení a roli v současné české rodině, na současnou i budoucí podobu mezigeneračních vztahů a solidarity posloužila data z polostrukturovaných rozhovorů se šesti prarodiči. Ti vzešli z respondentů kvantitativní části výzkumu, kdy byli při vyplňování dotazníku osloveni se žádostí o poskytnutí rozhovoru.

Vedle styku s alespoň jedním dospělým potomkem a existencí alespoň jednoho vnoučete zde byl navíc požadavek relativní fyzické soběstačnosti a zapojení do pracovní či jiné pravidelné/zájmové aktivity. Cílem bylo odhalit, nakolik proměna společenských podmínek s důrazem na ekonomický kapitál a individualizaci ovlivní pohled prarodičů na mezigenerační vztahy a solidaritu.

Rozhovory probíhaly ve většině případů v domácím prostředí prarodičů, trvaly průměrně 40 minut. Se souhlasem respondentů byly nahrávány na záznamové zařízení a následně doslovně přepsány. Respondenti byli seznámeni se záměrem výzkumného projektu, se způsobem zpracování poskytnutých informací, kdy byli ujištěni o zachování anonymity a využití dat pouze pro účely této práce.

Stručná charakteristika jednotlivých respondentů je uvedena v Příloze 2.

4 KVANTITATIVNÍ ČÁST – DOSPĚLÉ DĚTI A PRARODIČE

Kvantitativní část práce byla zaměřená na generaci dospělých dětí a generaci prarodičů, u kterých byla formou dotazníků zjišťována podoba a četnost vzájemných kontaktů, účel setkávání, forma skutečné výměny podpory včetně vlivu případných konfliktů, a budoucí podpora proklamovaná a očekávaná.

4.1 Dospělé děti

4.1.1 Kontakty s prarodiči

Tabulka 1 ukazuje podobu a četnost kontaktů dospělých dětí s prarodiči. Je zřejmé, že jejich styky jsou celkem časté: telefonicky je ve spojení minimálně jednou za týden více než 90% všech respondentů, téměř polovina udává v týdenním intervalu i osobní styk. V telefonickém a osobním styku se celkem výrazně projevuje vliv genderu, kdy ženy častěji udávají denní kontakt s prarodiči.

Tabulka 1 - Styk s prarodiči dle způsobu a četnosti (v %)

	denně	týdně	1x14dní	1xměsíc	1xrok	Celkem (n)
telefon						
ženy	39,1	56,5	0,0	4,3	0,0	23
muži	8,3	79,2	8,3	4,2	0,0	24
Celkem	23,4	68,1	4,3	4,3	0,0	47
osobně						
ženy	12,5	54,2	20,8	12,5	0,0	24
muži	0,0	28,0	20,0	28,0	24,0	25
Celkem	6,1	40,8	20,4	20,4	12,2	49
písemně						
ženy	0,0	60,0	0,0	20,0	20,0	5
muži	0,0	62,5	0,0	25,0	12,5	8
Celkem	0,0	61,5	0,0	23,1	15,4	13

Tabulka 2 - Nejčastější důvody kontaktů s prarodiči

	ženy	muži	všichni
společně strávený čas, popovídat si	1,33	1,68	1,51
pomáhat prarodičům	3,46	3,50	3,48
přijímat pomoc od prarodičů	3,00	3,45	3,23
poskytování/přijímání rad/zkušeností	3,00	3,68	3,33
pocit závazku/povinnosti	4,33	4,00	4,16

(průměr z pětistupňové škály: 1 = nejčastější, 5 = nejméně častý)

Jaký je nejčastější důvod vzájemných setkávání, ukazuje Tabulka 2, ze které je zjevná převažující emocionalita vzájemného vztahu. Naopak jen minimálně mužů i žen vidí styk s prarodiči jako povinnost či závazek. S prarodiči se tedy dospělé děti stýkají celkem často a rády.

4.1.2 Skutečná výměna podpory s prarodiči

Jednou z dimenzí mezigenerační solidarity je dle Možného [2004: 19-20] solidarita skutečně poskytovaná. U dospělých dětí bylo zjišťováno, jestli nějakou formu podpory prarodičům poskytují a jestli ji od nich také přijímají. V Tabulce 3 je vidět, že téměř 90% dospělých dětí nějakým způsobem prarodiče podporuje, gender zde nehraje příliš velkou roli. Nejčastěji se jedná o podporu emocionální, dále o pomoc praktickou – opět téměř stejně u mužů i žen. Více než polovina respondentů také uvádí kombinaci různých forem pomoci. V nejméně případech byla uvedena pomoc fyzická, která jistě souvisí se skutečností, že vzhledem k věku respondentů se dá předpokládat ještě relativní soběstačnost jejich rodičů (generace prarodičů).

Při sledování poskytování pomoci v závislosti na ekonomickém příjmu dospělého dítěte jsou již vidět významnější rozdíly – žádnou pomoc prarodičům neposkytuje téměř 15% dětí s nižšími a vyššími příjmy. Podobný poměr vykazují jednotlivé příjmové skupiny také při přijímání pomoci od prarodičů, kterou v nejvyšší míře vykazují děti se středními příjmy. Je otázkou, jestli se v podobném poměru projeví vliv ekonomického příjmu na budoucí formu mezigenerační solidarity.

Pomoc přijímanou od prarodičů obecně uvádí menší část dětí – ve větší míře ženy a respondenti se středními příjmy. Přesto i v tomto směru probíhá pomoc značná, opět nejčastěji ve formě emocionální podpory, následované podporou praktickou.

Tabulka 3 - Skutečná výměna podpory (v %)

	Poskytování podpory			Přijímání podpory		
	NE	ANO	Celkem (n)	NE	ANO	Celkem (n)
dle pohlaví						
ženy	12,0	88,0	25	17,4	82,6	23
muži	8,3	91,7	24	28,0	72,0	25
celkem	10,2	89,8	49	22,9	77,1	48
dle příjmu						
do 15000	14,3	85,7	14	23,1	76,9	13
15000-30000	0,0	100,0	12	8,3	91,7	12
nad 30000	14,3	85,7	21	33,3	66,7	21
celkem	10,6	89,4	47	23,9	76,1	46

	Forma skutečné podpory					
	poskytovaná (n=44)			přijímaná (n=30)		
	ženy	muži	všichni	ženy	muži	všichni
emocionální	19	21	40	14	11	25
finanční	3	5	8	4	5	9
v domácnosti	10	9	19	8	3	11
praktická	9	9	18	4	11	15
fyzická	1	2	3	-	-	-
jiná (rady)	1	3	4	2	1	3

(více než 1 podpora = 30 respondentů) (více než 1 podpora = 15 respondentů)

Tabulka 4 - Vliv konfliktů na skutečnou výměnu podpory

Příčina konfliktu	Poskytování podpory		Přijímání podpory	
	NE	ANO	NE	ANO
zasahování do výchovy vnoučat	0	6	1	5
odlišné názory	0	11	0	11
neochota prarodiče přijmout nabízenou pomoc	0	4	1	3
pocit nedostatečného zájmu	0	2	1	1
pocit přílišného zájmu	0	1	0	1
řešení rodinných sporů (jiní členové)	0	7	3	4
Celkem	0	31	6	25

(odpověď na četnost příčiny konfliktu menší než 3 na stupnici 1 až 5, kde 1=nejčastěji, 5=nejméně častá)

Jak ovlivní skutečnou poskytovanou solidaritu případné konflikty mezi dospělými dětmi a prarodiči, ukazuje Tabulka 4. Porovnává výpovědi respondentů, kteří uvedli spíše souhlasnou odpověď na existenci příčin

jednotlivých konfliktů, s jejich skutečně poskytovanou a přijímanou podporou. Existence konfliktů zjevně neovlivní poskytování pomoci prarodičům a jen u necelé pětiny dětí, které přiznávají významnější neshody s prarodiči, dochází k tomu, že pomoc od rodičů nepřijímají. Potvrzuje se tak ambivalentnost vzájemného vztahu, kdy i přes občasné neshody a konflikty dochází nadále ke vzájemné výměně pomoci.

4.1.3 Budoucí výměna podpory

Základem mezigenerační solidarity je vnímání významu hodnoty rodiny, které ovlivní další z dimenzí solidarity, a to solidaritu proklamovanou a očekávanou [Možný 2004: 21]. Porovnání výpovědí dospělých dětí, jestli budou v budoucnu významně své rodiče podporovat a zda očekávají naopak pomoc i ony od rodičů, je uvedeno v Tabulce 5. Vyplývá z ní, že více než 90% dětí je odhodláno v budoucnu se o rodiče postarat, přičemž samozřejmost péče o rodiče v budoucnu je ve významné míře patrná především u žen. Podstatné rozdíly nejsou patrné ani při pohledu na dospělé děti z hlediska jejich měsíčního příjmu – nejvíce dětí, které spíše nehodlají rodiče v budoucnu podporovat, patří do střední příjmové skupiny, ale přesto je jejich počet velmi nízký. Bez ohledu na gender a ekonomický příjem tak dospělé děti deklarují s poměrně velkou jistotou budoucí péči o generaci prarodičů.

Méně jednoznačné už je ale jejich očekávání podpory, kterou jim v budoucnu poskytnou rodiče. Více než čtvrtina všech dospělých dětí ji spíše neočekává, mezi muži je to dokonce více než třetina. Nejmenší důvěru ve vzájemnou mezigenerační solidaritu projevují opět děti ze střední příjmové skupiny a také přibližně třetina dětí s vyššími příjmy.

Při zohlednění ekonomických příjmů tak docházíme k rozporupným výsledkům, kdy nejméně důvěry v budoucí podobu mezigenerační solidarity projevují děti se středními příjmy, které naopak ve srovnání s ostatními vykazovaly největší zapojení do skutečné výměny podpory (viz Tabulka 3).

Tabulka 5 - Budoucí výměna podpory (v %)

	Budoucí podpora prarodičů (v %)					Očekávaná podpora od prarodičů (v %)				
	určitě ano	spíše ano	spíše ne	určitě ne	Celkem	určitě ano	spíše ano	spíše ne	určitě ne	Celkem
pohlaví										
ženy	80,0	16,0	4,0	0,0	100	28,0	52,0	20,0	0,0	100
muži	50,0	42,3	3,8	3,8	100	19,2	46,2	34,6	0,0	100
celkem (n=51)	64,7	29,4	3,9	2,0	100	23,5	49,0	27,5	0,0	100
příjem										
do 15000	85,7	14,3	0,0	0,0	100	35,7	57,1	7,1	0,0	100
15000-30000	53,8	30,8	7,7	7,7	100	23,1	23,1	53,8	0,0	100
nad 30000	54,5	40,9	4,5	0,0	100	13,6	59,1	27,3	0,0	100
celkem (n=49)	63,3	30,6	4,1	2,0	100	22,4	49,0	28,6	0,0	100

Vzájemný vztah proklamované a očekávané solidarity (v %)

Budoucí podporování prarodičů	Očekávání budoucí podpory od prarodičů				
	určitě ano	spíše ano	spíše ne	určitě ne	Celkem (n)
určitě ano	30,3	51,5	18,2	0,0	33
spíše ano	13,3	40,0	46,7	0,0	15
spíše ne	0,0	50,0	50,0	0,0	2
určitě ne	0,0	100,0	0,0	0,0	1
celkem (n=51)	23,5	49,0	27,5	0,0	51

Druhá část Tabulky 5 sleduje vztah mezi proklamovanou a očekávanou solidaritou. Z dětí, které tvrdí, že spíše budou své rodiče v budoucnu podporovat („spíše ano“), jich ale téměř polovina pomoc od rodičů neočekává. I z těch, co o své podpoře mluví s jistotou („určitě ano“), jich téměř pětina podporu spíše nečeká. Rodičovskou pomoc naopak očekávají tři čtvrtiny těch, kteří sami podporovat nehodlají. Nelze tedy najít jednoznačné pravidlo, které by naznačovalo vývoj budoucí podpory. Lze ale každopádně v představách budoucí mezigenerační solidarity vystopovat známky nejistoty, projevující se v menší míře očekávané podpory v porovnání se solidaritou proklamovanou.

4.1.4 Motivace budoucí (ne)podpory

Jaké důvody by dospělé děti vedly k případnému budoucímu podporování či nepodporování generace prarodičů, jsou shrnuty

v Tabulce 6. Vzhledem k výsledně malému počtu dětí, které v budoucnu své rodiče podporovat nehodlají (n=3), nelze z jejich výpovědí vyvozovat jednoznačné závěry. Lze pouze konstatovat, že celkově v dotazníku nabízené důvody spíše neodpovídají jejich mínění. V poznámkách u dotazníků bylo ve dvou případech uvedeno, že důvodem by byla spíše skutečnost, že prarodiče dle jejich mínění pomoc zkrátka nepotřebují. Taková reakce naznačuje uznání individuální autonomie a nezávislosti.

Tabulka 6 - Důvody budoucího (ne)podporování

Důvody budoucího podporování	pohlaví			měs. příjem		
	všichni	ženy	muži	do 15.000	15.000-30.000	nad 30.000
n=48						
rád se o rodiče postarám	1,80	1,43	2,17	1,31	1,64	2,20
oplatit rodičům pomoc, kterou dosud dětem poskytovali	1,63	1,48	1,78	1,43	1,50	1,90
je povinností dětí postarat se o rodiče	2,19	2,14	2,23	2,15	2,22	2,21
rodiče to očekávají	3,36	3,05	3,67	3,38	3,11	3,39
očekávání společnosti, že se děti postarají	3,61	3,40	3,81	3,77	3,38	3,67
postarám se o rodiče a očekávám, že se zase moje děti postarají o mě	2,30	2,43	2,17	3,00	1,67	2,15

(průměr odpovědí na stupnici 1 až 5 podle toho, jak odpovídají mínění respondenta: 1 = úplně odpovídá, 5 = vůbec neodpovídá)

Důvody budoucího nepodporování	pohlaví			měs. příjem		
	všichni	ženy	muži	do 15.000	15.000-30.000	nad 30.000
n=3						
nemám dobré vztahy s rodiči, nechci se o ně starat	4,33	3,00	5,00	0,00	4,00	5,00
rodiče nemůžou automaticky očekávat od dětí, že se postarají	3,67	4,00	2,50	0,00	4,50	2,00
musím se starat hlavně o svoji rodinu	3,67	3,00	4,00	0,00	4,00	3,00
rodiče můžou dnes využít dostatek formálních služeb	3,67	5,00	3,00	0,00	5,00	1,00
spoléhám na jiné členy rodiny	5,00	5,00	5,00	0,00	5,00	5,00

(průměr odpovědí na stupnici 1 až 5 podle toho, jak odpovídají mínění respondenta: 1 = úplně odpovídá, 5 = vůbec neodpovídá)

Při uvedení motivace k budoucí podpoře nejvíce respondentů souhlasilo s výrokem o oplácení pomoci, kterou dosud rodiče svým dětem

poskytovali. Následoval souhlas s vlivem emocionálního pouta na budoucí podporu (rád/a se o rodiče postarám). Naopak nejméně často se dospělé děti ztotožnily s výroky, podle kterých je motivací vědomí společenského očekávání určitého chování. Nejsilnější motivací dospělých dětí se tak stává určitá forma „kompenzační motivace“ [Možný 2003:34], určité vyrovnávání minulých či budoucích pout, spolu s citovostí vzájemných vztahů. V rozlišování dětí dle příjmových skupin nebyly zjištěny žádné jednoznačné vzorce, které by potvrdily nebo vyvrátily předpoklad vlivu zvýšeného významu ekonomického kapitálu na vnímání mezigeneračních pout.

4.2 Prarodiče

Vzhledem k tomu, že v konečném počtu 40 respondentů generace prarodičů je pouze 6 mužů, nebyl u zjištěných hodnot (s výjimkou základních charakteristik uvedených v Příloze 1) rozlišován gender jednotlivých respondentů. Pouze byla ve vybraných případech rozlišována ekonomická aktivita prarodičů a příslušnost k jedné ze tří příjmových skupin s cílem zjistit případný vliv na podobu mezigenerační solidarity.

4.2.1 Kontakty s dospělými dětmi

Stejně jako dospělé děti, tak i prarodiče uvádějí velmi časté vzájemné kontakty. Tabulka 7 ukazuje, že 90% prarodičů je se svými dětmi v kontaktu telefonicky alespoň jednou týdně a i osobně vídá své děti týdně více než 75% respondentů. Při zohlednění ekonomické aktivity prarodičů lze možná překvapivě zjistit, že minimálně jednou týdně je v osobním i telefonickém styku s dospělými dětmi větší podíl pracujících prarodičů, než je tomu ve skupině prarodičů v důchodu.

Tabulka 8 shrnuje nejčastější důvody vzájemného setkávání, kdy se stejně jako u dospělých dětí potvrzuje především emocionalita vzájemného vztahu. Celkem vysoké hodnocení ale od prarodičů dostala také možnost „poskytnutá pomoc dětem“ jako celkem častý důvod

kontaktu. Mezi pracujícími a důchodci není v jednotlivých možnostech významný rozdíl.

Tabulka 7 - Styk s dospělými dětmi dle způsobu a ekonomické aktivity prarodičů (v %)

	denně	týdně	1x14dní	1xměsíc	1xrok	Celkem (n)
osobně						
pracující	43,75	43,75	6,25	6,25	0,00	16
důchodce	20,83	50,00	8,33	16,67	4,17	24
celkem	30,00	47,50	7,50	12,50	2,50	40
telefon						
pracující	37,50	56,25	0,00	6,25	0,00	16
důchodce	33,33	54,17	8,33	4,17	0,00	24
celkem	35,00	55,00	5,00	5,00	0,00	40
písemně						
pracující	50,00	0,00	25,00	0,00	25,00	4
důchodce	28,57	14,29	14,29	42,86	0,00	7
celkem	36,36	9,09	18,18	27,27	9,09	11

Tabulka 8 - Důvod styku s dětmi a role prarodičů

	Důvod kontaktů s dětmi		
	všichni	pracující	důchodce
společný čas, popovídání	1,87	1,75	1,95
poskytnutá pomoc dětem	2,48	2,47	2,50
přijata pomoc od dětí	3,69	3,93	3,43
poskytování rad/zkušeností	3,03	3,07	3,00
pocit závazku/povinnosti	4,45	4,50	4,38

(průměr z pětistupňové škály: 1 = nejčastější, 5 = nejméně častý)

	Role prarodičů v rodině svých dospělých dětí		
	všichni	pracující	důchodce
poskytování rad a zkušeností	2,33	2,47	2,20
hlídání vnoučat	2,06	1,79	2,28
zdroj finanční pomoci	3,88	4,21	3,50
zdroj praktické pomoci	3,04	3,00	3,09
zdroj emocionální pomoci	2,48	2,60	2,33
nedílná součást rodiny dětí	2,15	2,21	2,08
mám svůj život, moc se nezapojuji	3,26	3,93	2,63

(průměr z pětistupňové škály: 1 = plně odpovídá, 5 = vůbec neodpovídá)

Prarodiče také odpovídali na otázku, jakou roli zastávají v rodině svých dospělých dětí. Nejvyšší skóre obdržela možnost „hlídání vnoučat“, u které se ale projevují významné rozdíly při zohlednění ekonomické aktivity prarodiče. Překvapivě častější hlídání vnoučat u pracujících

prarodičů však může být způsobeno nižším věkem prarodičů a tedy i nižším věkem vnoučat, které ještě potřebují „hlídání“. Prarodiče se dále poměrně často ztotožňují s výrokem, že jsou nedílnou součástí rodiny svých dětí, poskytují jim rady a zkušenosti a především emocionální oporu. Nejvýraznější rozdíl mezi pracujícími a důchodci je patrný u posledního výroku „mám svůj život, moc se nezapojuji“, který výrazně častěji zastávají prarodiče v důchodu. Zde se možná projevuje role autonomie a snaha o její udržení, která nabývá s přibývajícím věkem a ubývajícím zdroji na důležitosti, jak potvrdila studie Sýkorové [2007].

4.2.2 Skutečná výměna podpory s dětmi

Velká většina prarodičů pracujících i těch v důchodu uvádí, že své dospělé děti nějakým způsobem podporuje (Tabulka 9). Penzisté ve větší míře než pracující, ale ti naopak uvádějí častěji přijímání podpory od dětí.

Nejčastěji podporují prarodiče své dospělé děti emocionálně, dávají jim rady a doporučení a pomáhají prakticky (nejčastěji hlídáním vnoučat). Finanční pomoc se v jejich odpovědích vyskytla pouze zřídka, i když bývá často vnímána jako významná forma celoživotní podpory ze strany starších rodičů [Sýkorová 2007: 137, Možný 2004:35]. Téměř všichni prarodiče také uvádí více než jednu formu poskytované podpory.

I pomoc přijímaná od dospělých dětí má podle seniorů nejčastěji podobu emocionální, méně často pak praktickou. Mezi pracujícími a prarodiči v důchodu nebyl u jednotlivých forem podpory shledán žádný významný rozdíl (odlišné hodnoty vycházejí z nestejného poměru pracujících a důchodců, který je 16 : 24).

Také u prarodičů byl zjišťován vliv případných konfliktů na aktuální výměnu podpory s jejich dospělými dětmi. Tabulka 10 prezentuje odpovědi prarodičů, kteří uvedli častější výskyt jednotlivých příčin konfliktů. A na rozdíl od dětí není jejich postoj k poskytování podpory v případě vzájemných neshod tak jednoznačný. Přesto i zde je zřejmé, že

převážná většina starších rodičů i přes existující konflikty poskytne a přijme nějakou formu mezigenerační podpory. I zde se tedy projevuje ambivalentnost mezigeneračních vztahů – emocionalita a podpora současně s neshodami a konflikty.

Tabulka 9 - Skutečná výměna podpory s dětmi (v %)

	Poskytování podpory			Přijímání podpory		
	Ne	Ano	Celkem (n)	Ne	Ano	Celkem (n)
pracující	18,8	81,3	16	25,0	75,0	16
důchodce	12,5	87,5	24	29,2	70,8	24
celkem	15,0	85,0	40	27,5	72,5	40

	Forma skutečné podpory					
	poskytovaná (n=34)			přijímaná (n=29)		
	všichni	pracující	důchodce	všichni	pracující	důchodce
emocionální	29	11	18	28	12	16
finanční	6	2	4	5	2	3
praktická	20	9	11	16	7	9
v domácnosti	9	3	6	7	2	5
rady a doporučení	20	9	11	-	-	-
fyzická péče	-	-	-	4	2	2
jiná	1	0	1	0	0	0
	(více než 1 podpora = 32 respondentů)			(více než 1 podpora = 17 respondentů)		

Tabulka 10 - Vliv konfliktů na skutečnou výměnu podpory

Příčina konfliktu	Poskytování podpory		Přijímání podpory	
	Ne	Ano	Ne	Ano
způsob výchovy vnoučat	1	2	0	2
odlišné názory	1	8	2	7
snaha dětí rozhodovat o životě prarodičů	0	0	0	0
pocit nedostatečného zájmu	0	2	0	2
pocit přílišného zájmu	0	1	0	1
způsob hospodaření s penězi	0	4	1	3
Celkem	2	17	3	15

(odpověď na četnost příčiny konfliktu menší než 3 na stupnici 1 až 5, kde 1=nejčastěji, 5=nejméně častá)

4.2.3 Budoucí výměna podpory

Jak vidí prarodiče budoucí podobu mezigenerační solidarity v rozlišení na solidaritu proklamovanou a očekávanou, ukazuje Tabulka 11. Je z ní zřejmé, že celkově tři čtvrtiny prarodičů jsou spíše

rozhodnuté své děti i do budoucna podporovat. Významně odhodlanější jsou ale prarodiče pracující ve srovnání s těmi v důchodu. Podobný poměr je patrný při zohlednění příjmové skupiny seniorů, kdy více než třetina prarodičů s nižšími příjmy s pomocí svým dětem spíše nepočítá – zde je očividná souvislost s tím, že většina penzistů se zařadila do nejnižší příjmové skupiny. Prarodiče se středními a vyššími příjmy jsou však všichni připraveni své děti v budoucnu podporovat.

Tabulka 11 - Proklamovaná a očekávaná solidarita mezi prarodiči a dosp. dětmi

	Budoucí podpora dospělých dětí (v %)					Očekávaná podpora od dospělých dětí (v %)				
	určitě ano	spíše ano	spíše ne	určitě ne	celkem (n)	určitě ano	spíše ano	spíše ne	určitě ne	celkem (n)
práce										
pracující	75,0	18,8	6,3	0,0	16	0,0	75,0	18,8	6,3	16
důchodce	37,5	25,0	37,5	0,0	24	12,5	50,0	33,3	4,2	24
celkem (n=40)	52,5	22,5	25,0	0,0	40	7,5	60,0	27,5	5,0	40
příjem										
do 15000	40,7	22,2	37,0	0,0	27	11,1	55,6	29,6	3,7	27
15000-30000	80,0	20,0	0,0	0,0	10	0,0	80,0	20,0	0,0	10
nad 30000	50,0	50,0	0,0	0,0	2	0,0	50,0	0,0	50,0	2
celkem (n=39)	51,3	23,1	25,6	0,0	39	7,7	61,5	25,6	5,1	39

Vzájemný vztah proklamované a očekávané solidarity (v %)					
Budu podporovat dospělé děti	Očekávám podporu od dětí				
	určitě ano	spíše ano	spíše ne	určitě ne	celkem (n)
určitě ano	9,5	61,9	19,0	9,5	21
spíše ano	11,1	77,8	11,1	0,0	9
spíše ne	0,0	40,0	60,0	0,0	10
určitě ne	0,0	0,0	0,0	0,0	0
celkem (n=40)	7,5	60,0	27,5	5,0	40

Očekávání budoucí podpory ze strany svých dětí již nevykazuje takovou jistotu. Téměř třetina prarodičů spíše nebo vůbec pomoc od mladší generace nečeká, opět ve vyšší míře senioři v důchodu a ti s nižším příjmem. Tento jev může být znakem uvědomování si hodnoty autonomie, kterou mají senioři (s postupujícím věkem, ubýváním sil i zdrojů) snahu si co nejdéle udržet [Sýkorová 2007]. Je to způsob jejich vyrovnávání se se stářím a stárnutím. Uvědomují si její důležitost a nechtějí tedy ohrozit ani autonomii svých dětí tím, že by je zatížili svým očekáváním intenzivní podpory.

Pokud chceme zkoumat, nakolik se proklamovaná solidarita projeví v očekávání podpory od dospělých dětí, nejsou výsledky vůbec jednoznačné. Z prarodičů, kteří s určitostí deklarují svou ochotu děti podporovat, jich téměř 30% pomoc v budoucnu neočekává. Na druhou stranu téměř polovina seniorů, kteří spíše nehodlají v budoucnu svým dětem pomáhat, od nich podporu spíše očekává. Nelze tedy jednoznačně zobecnit vztah proklamované a očekávané podpory.

4.2.4 Motivace budoucí (ne)podpory

Prarodiče, kteří hodlají v budoucnu své děti podporovat, jsou motivováni hlavně emocionální dimenzí vzájemného vztahu, jak vyplývá z Tabulky 12. Pracující ještě ve větší míře než penzisté. Motivací je také především pro prarodiče v důchodu vnímání nekončící rodičovské role, která je jistotou a oporou pro dospělé děti („děti spoléhají na pomoc rodičům v případě potřeby“). Pracující senioři zase častěji počítají s tím, že jim jejich pomoc v budoucnu děti oplatí. Počítají s tzv. generalizovanou reciprocitou, která předpokládá asymetrii vztahů mezi rodiči a dětmi a zapojuje do vyrovnávání vzájemně poskytované podpory časovou dimenzi, která „propojuje minulé události motivující dnešní splátku a budoucnost, v níž se očekává zúročení aktuálního podpůrného chování“ [Sýkorová 2007: 162].

Všichni zástupci nejstarší generace nejméně souhlasí výrokem o povinnosti rodiče stále se starat o své děti. Vezmeme-li v úvahu jejich spíše souhlasný postoj k důvodu motivace v podobě výroku „děti spoléhají na pomoc rodičů v případě potřeby“, můžeme v něm vidět projev vlastního, autonomního rozhodnutí nadále své děti podporovat, být jim jistotou a oporou a naopak nechotu nechat si diktovat podobu své rodičovské role (nesouhlas s výrokem „povinnost rodičů stále se starat o své děti“).

Prarodičů, kteří nehodlají své děti v budoucnu výrazně podporovat, bylo jen šest. Z hodnocení a srovnávání jejich výpovědí o důvodech, které

je k takovému rozhodnutí vedou, tak nelze vyvozovat příliš závěrů. Přesto lze konstatovat, že tito senioři nejčastěji argumentují v termínech autonomie a soběstačnosti – mít svůj život, starat se hlavně sám o sebe.

Tabulka 12 - Motivace budoucího podporování dospělých dětí

Důvod budoucího podporování	všichni (n=34)	pracující	důchodce
rád/a v rámci možností pomůžu, chci, aby se měly dobře	1,52	1,20	1,92
děti spoléhají na pomoc rodičů v případě potřeby	2,86	3,08	2,56
pomůžu dětem a doufám, že mi to v budoucnu vrátí	2,58	2,77	3,38
povinnost rodičů stále se starat o své děti	4,00	4,23	3,63
společnost očekává, že rodiče pomohou svému dítěti	3,60	3,54	3,71
chci si s dětmi udržet dobré vztahy	1,71	1,43	2,10
já už moc nepotřebuju, je třeba podpořit spíš mladší generaci	3,40	3,38	3,43
(průměr odpovědí na stupnici 1 až 5 podle toho, jak odpovídají mínění respondenta: 1 = úplně odpovídá, 5 = vůbec neodpovídá)			
Důvody budoucího nepodporování	všichni (n=6)	pracující	důchodce
staral/a jsem se celý život, teď by měly děti spíš podporovat mě	3,75	5,00	3,33
mladší generace má spíš prostředky k podpoře starší generace	3,25	5,00	2,67
mám svůj život	2,38	1,00	2,57
děti mě moc nepodporovaly, nemůžou to čekat ode mě	3,50	3,00	3,67
dnes se každý musí spoléhat sám na sebe	3,14	1,00	3,50
předtrvávající spory	4,25	5,00	4,00
(průměr odpovědí na stupnici 1 až 5 podle toho, jak odpovídají mínění respondenta: 1 = úplně odpovídá, 5 = vůbec neodpovídá)			

4.3 Shrnutí

Obě generace vidí svůj vzájemný vztah založený především na emocionálním poutu. Jejich kontakty jsou poměrně časté, ze strany prarodičů častěji provázané i nějakou formou poskytované podpory.

Mezigenerační solidarita byla podobně jako u Možného [2003] sledována v dimenzi solidarity skutečně poskytované a obdržené, proklamované a očekávané. Obě generace uvádějí celkem vysokou míru poskytované pomoci, která je v obou případech častější než pomoc přijatá. Nejčastěji má poskytnutá i přijatá podpora emocionální formu.

Proklamovaná solidarita nese ve větší míře překvapivě u dospělých dětí znaky tradičnějších prvků mezigeneračních vztahů, za které Možný [2003:20] označuje především větší důraz na rodinné hodnoty ve formě vědomí povinnosti dětí postarat se o své rodiče a naopak. Menší proklamovaná solidarita u prarodičů (spolu s ještě menším očekáváním budoucí podpory) je totiž pravděpodobně spojena s hodnotou autonomie, jejíž hodnota ve stáří nabývá na důležitosti [Možný 2003:20].

Naopak větší citovost a emotivnost mezigeneračních pout jako tradičnější znak vzájemných vztahů se v motivaci budoucí podpory projevuje hlavně u prarodičů. Dospělé děti ještě častěji než dobré vztahy uvádějí určitou potřebu oplatit rodičům jejich minulé investice. Projevují tedy častěji snahu o vyrovnání vzájemného vztahu, který je charakteristický spíše pro moderní, smluvní společnost [Možný 2003: 30]. Povinnosti a společenské požadavky jako motivace budoucí pomoci byly v obou generacích zastoupeny nejméně často.

Nepotvrdila se jednoznačná spojitost mezi výší příjmů a představou budoucí mezigenerační solidarity (předpoklad většího významu ekonomického kapitálu nad sociálním): děti se středními

příjmy vykazovaly nejvyšší míru proklamované solidarity, ale zato ji nejméně očekávaly.

5 KVALITATIVNÍ ČÁST – PRARODIČE

Kvalitativní část práce byla zaměřená na prarodiče, na to, jak oni sami vnímají svou roli v současné české rodině: jaký mají vztah se svými dospělými dětmi a nakolik se nadále považují za nedílnou součást širší rodiny; co pro ně znamená mezigenerační solidarita a jakou očekávají její budoucí podobu; jak se ve vzájemně poskytované a přijímané podpoře projevuje změna společenského klimatu, která přinesla více možností, ale také nové starosti, závazky a nejistoty; jakou roli hraje ve vzájemných vztazích a výměně podpory autonomie.

Odpovědi na tyto otázky se pokoušely hledat kvalitativní rozhovory s prarodiči, které byly volně strukturované hlavními tématy: (1) kontakty prarodičů s rodinami jejich dospělých dětí, (2) vzájemné vztahy – rodičovství a prarodičovství, (3) konflikty a jejich řešení, (4) forma, rozsah, směřování i budoucnost podpory poskytované mezi generacemi.

5.1 Kontakty

Se svými dětmi a vnoučaty jsou všichni respondenti v pravidelném kontaktu. Často se stýkají několikrát měsíčně, četnost je ale významně ovlivněna geografickou vzdáleností a počtem či stářím potomků jejich dospělých dětí:

Druhorozený syn je Michal, takže ten se vlastně oženil do Polska, vzal si nemohoucí paní, takže jezdil k nám do Čech, já jsem tam nebyla nikdy, takže jsme se vídali na Vánoce a Velikonoce, nebo na moje narozeniny, nebo jak mohl. Takže tak dvakrát, maximálně třikrát do roka. Věra (62 let)

Při organizování kontaktů se na jednu stranu projevuje radost a potěšení ze vztahů především s vnoučaty, kdy jim prarodiče samozřejmě přizpůsobí svůj časový plán:

No musím já na jejich čas (přizpůsobit se), že jo! Protože já čas mám pořád, nemám žádnýho dědulu, žiju sama, takže... Jenom s tím psem. Takže já mam čas pořád. Takže já se přizpůsobuju jim. Jana (71 let)

Ale na druhou stranu také nejstarší generace často stanovuje pravidla, podle kterých ke kontaktům dochází, často však se zdůrazněním vzájemné domluvy:

Syn přijíždí tak bych řekla s pravidelností jednou za čtrnáct dní. (...) Dcera taky přijíždí sem tak jednou za čtrnáct dní. Vždycky tak nějak na tu střídačku. Protože když jsou tady jako všichni, tak to je... není to tak velký byt, takže hlavně ty prckové, když se tady pohybují, tak máme strach, aby se jim něco nestalo. Milena (60 let)

A hlavně tady chceme mít s mužem trochu klid o víkendu, protože on je vlastně celý týden pryč, tak potom, abysme měli čas sami pro sebe. Takže dřív to jsme měli Olíka (vnuka) celý víkend, ale teď už maximálně přes noc. Jiřina (54 let)

Příležitostí ke společným kontaktům jsou nejrůznější rodinné události, oslavy, výlety, ale často jsou také spojeny s určitou formou podpory, ať už praktické (hlídání vnoučat, vaření obědů) či emocionální (vzájemné utěšování, podporování). Celkově je v rozhovorech patrná radost ze vzájemného setkávání i touha být neustále se svými dospělými dětmi v kontaktu, vědět o nich, být jim nablízku v případě potřeby:

Rád má člověk, když o věcech jako ví, co se týče těch dětí, jo? Co se jako děje, nebo jestli mají nějaký problém. Tak bysem se toho chtěla zúčastnit. Milena (60 let)

(Profil na Facebooku) no ten jsem si hlavně udělala, abych mohla sledovat ty moje kluky, jinak bych se nic nedozvěděla. Takhle mám přehled, kam šli, podle času, kdy píšou, vím, že jsou v pořádku zpátky. Jana (71 let)

5.2 Vztahy prarodičů s dospělými dětmi a vnoučaty

5.2.1 Rodičovství

Se svými dětmi a jejich rodinami jsou tedy prarodiče v pravidelném kontaktu, vzájemně udržovaný vztah jim přináší značné potěšení. Rodičovství vnímají jako nikdy nekončící vztah. I přes samostatnost dospělých dětí a občasné neshody vidí sebe jako toho, kdo je v případě potřeby téměř automaticky k dispozici se svou podporou:

Prostě furt to budou moje děti. Pořád má člověk strach, úplně stejnej jako dřív. Jako ráda bych si taky řekla, nebo si ulevíme s manželem, ať už nám daj pokoj. To je jenom úleva, ale jinak to člověk cítí stejně pořád stejně, že jsou to naše děti. Jakmile potřebujou, nebo někde něco hoří, tak se běží. Jiřina (54 let)

Já sama sebe chápu jako někoho, koho mají po celý život a vždycky budu ta, když budu mít, tak vždycky budu ta, která jim pomůže. Hana (54 let)

Jasně, že v srdci a v jádru je to furt dítě! Kdyby jí bylo sedmdesát, tak je to furt dítě. Ale musím se strašně krotit, abych jí do ničeho nemluvila, abych jí moc neradila. (...) Ale ví, že kdyby jí teklo do bot, že vždycky mě má, že se může na mě obrátit. Jana (71 let)

5.2.2 Prarodičovství

Vztah s vnoučaty představuje především emocionální naplnění. Prarodiče mají radost ze společně stráveného času, vnoučata si užívají o to víc s vědomím, že hlavní zodpovědnost za výchovu nesou jejich rodiče. Ale přesto se je sami snaží také nějakým způsobem směřovat a předávat jim určité hodnoty. Těší je, když se časem investované úsilí vrátí:

No jsme rádi potom, když je (vnuk) tady. Když odejde, tak vzpomínáme, co jako řekl a ty jeho gesta (úsměv)! Na tej zahrádce se jim tam snažím udělat takový ty hračky, prostě. Takže se tam rádi vrací. A on jako je do práce, takže

furt chce pomáhat. Je to makáč, zatím (úsměv). Koupil jsem mu modračky, právě. Doufám, že mu to zůstane, ta pracovitost. (...) Je to takový volnější, teď už si můžeme s nima jenom užívat, vychovávat je musí rodiče. Jaroslav (61 let)

Ovlivnilo mě to tím (narození vnoučete), že prostě vím, že někde je někdo, kdo mě potřebuje, koho strašně ráda vidím. Hana (54 let)

Když se dcera rozvedla, tak vlastně utekla od muže s dětma. Bydleli tady rok a tři čtvrtě asi, no a to byly pro mě nejkrásnější časy! (...) Nějakou tu morálku jim člověk vštěpuje od malička. (...) A ze všech se stali velice slušní lidi a takový, já nevím, jestli jsem jim to vštípila já asi hodně, když jsem byla s nimi, že se dovedou vcítit do jiných lidí a jsou takový dobrosrdečný. Jana (71 let)

Vztahy s vnoučaty také ovlivní kvalita vztahů s dospělými dětmi. Pokud jsou komplikované a konfliktní, znamenají často omezení styku s vnoučaty. To prarodiče trápí:

Tam je ten problém (u dcery), že si nemůžu tu Lucinku, tu vnučku, tolik jako užívat, jako si užívám Tobiáška, protože ona není zvyklá jako jinde spát, než doma. A i jako tu výchovu oni mají jinak založenou, než má jako syn, jo? (...) Ale u dcery je prostě ten problém, jako bych řekla, v ní. Ta už jako dítě měla svoji hlavu a nenechala si od nikoho poradit. Mě to mrzí, hodně mě to mrzí. Milena (60 let)

Tak se starší dcerou ne (návštěvy), to jsme se trošku nepohodly. No a ten nejstarší vnuk taky: nemá věčně čas. Takže občas si třeba napíšeme, ale nenavštěvujeme se. S tou starší dcerou nejsme v kontaktu několik roků už. (...) Snad se to zlomí. Jana (71 let)

Potvrzuje se tak zjištění Connidis [2009: 187-191] o roli střední generace jako mediátora podoby vztahu prarodiče a vnoučete. Ve výše uvedeném případě 71leté Jany zřejmě i v dospělém věku jejího vnoučete, kdy by se jinak dala předpokládat větší dobrovolnost v zapojení vnoučete do vztahu s prarodičem.

5.3 Konflikty a hodnota autonomie

Přestože svůj vztah s dospělými dětmi popisují prarodiče vesměs pozitivně, přiznávají také v rámci vzájemné interakce občasné konflikty. Nejčastěji se jedná o odlišné názory, hospodaření s penězi či způsob výchovy vnoučat. Ty však až na respondentku Janu, která se kvůli údajně neopodstatněné rozepři již několik let nestýká se starší dcerou, nepovažují za nijak závažné, aby narušily jejich vztah. U prarodičů se projevuje zjevná snaha o pozitivní prezentaci vlastních mezigeneračních vztahů. Zmínku o případných konfliktech vzápětí vyváží důrazem na kladnou stránku vztahu s dětmi. Neshody zlehčují, bagatelizují – snaží se zjevně popsat (možná i vidět) jejich pouto z jeho světlejší stránky.

Jen dvě nejmladší respondentky uvedly konflikty jako samozřejmou součást vzájemných vztahů, kdy někdy vedou i k občasnému narušení vztahů, nekomunikaci. Ale ani v jejich případech se nikdy nejedná o problém, který by nastalo přerušil jejich styky:

*To určitě se vyskytne vždycky... Hlavně se synem teda. Hlavně se synem. S dcerou se to řeší vlastně úplně jinak. Tam ta komunikace probíhá na jiný úrovni, syn je spíš takovej cholerickej, výbušnej, nebo takhle, jo? (...) Někdy to člověk prostě přehlídne a někdy ho vykážu, že třeba řeknu: Hele, jestli takhle budeš pokračovat, tam jsou dveře, nazdar! Už se to stalo. Je to výjimečný, ale **stalo** se to. Jiřina (54 let)*

Tak určitě! Já si myslím, že občas máme na něco... to jsou ty pětiminutový urážky s dcerou. (...) Ještě jsme se nikdy nepohádali tak, abysme spolu nemluvili. Je fakt, že ještě nenastala situace, kdy... bysme spolu nemluvili. Nebo – těch pět minut jo (úsměv). Hana (54 let).

Ve většině případů se tak snaží při řešení konfliktů dojít k rozumné domluvě:

Víte, já jim to někdy řeknu, až mi třeba žena říká, že jsem to neměl říkat, jako jo? Ale... spíš... taky si to jako nechávám spíš pro sebe, protože vím, že by ho to třeba pak zase mrzelo, třebas, jo? Takže... ale to není nic zásadního, to je o

těch... jak říkám, třeba s téma dluhama, že bych třeba já to dělal jinak, ne? Že bych třeba nejezdil na ty dovolený tak drahý, když... když vidí, že má hypotéku. Jaroslav (61 let)

Takhle: aby to šlo do nějakýho konfliktu, že bysme prostě... jako... se nenavštěvovali, nebo abysme to... tak to ne. To teda jako... doufám, že tato situace nenastane, protože se snažíme opravdu si jako vždycky... se jako domluvit, jo? Milena (60 let)

Snaha neprosazovat za každou cenu vlastní názor, vyhýbat se ostrým konfrontacím či přijímat kompromisy nemusí znamenat, že se rodiče ve vztahu s dospělými dětmi podřizují. Je to spíš uvědomování si hodnoty osobní autonomie pro zachování dobrých vzájemných vztahů. Nebojí se vyslovit vlastní názor, ale respektují rozhodnutí druhého. Snaží se příliš nemluvit do výchovy vnoučat ani do způsobu života dospělých dětí:

*Já jako nezasahuju do výchovy jejich dětí, ale snažím se jako poradit, jo? (...)
Nechci to jako lámat přes koleno, samozřejmě nemám jako v povaze, abych jí něco poroučela. Za prvé je to jejich dítě, jejich život a jejich rodina, takže... Jak říkám: ráda bych poradila, nebo snažím se poradit, ale ne vyloženě jí říkat: takhle to musí být. (...) Je fakt, že si řeknu svůj názor, jo? (...) Ale jako na druhou stranu říkám: Je to jejich soukromí, oni to financujou, je to jejich život.
Milena (60 let)*

Respekt ale vyžadují i k autonomii vlastní. Stanovují určité hranice - především kontaktů spojených s poskytováním podpory. Nechtějí, aby jejich pomoc byla zneužívána, nárokují si určitý čas jen pro sebe či partnera:

Jak říkám: jako vyhovět, ale ne-... Nemůžu říct, že by nás jako zneužívali, to chraň bůh! To nechci říct. Ale vždycky na tej domluvě záleží, jo? Jako aby to bylo vzájemný, ne takový to podřizování se. Milena (60 let)

Ale zase se nenechám nijak omezovat, nijak manipulovat. To ne! To jako už to skoro zavánělo, že jako tam při tom hlídání někdy rostla s jídlem chuť (úsměv), takže jsme to museli mírně jako utnout. (...) A hlavně taky chceme mít s mužem trochu klid o víkendu, protože on je vlastně celý týden pryč, tak potom, abysme měli čas sami pro sebe, no tak je prostě třeba trochu to

hlídání omezit. Takže dřív to jsme měli Olíka celý víkend, ale teď už maximálně přes noc. Jiřina (54 let)

Dostávají se tak do střetu představy o rodičovské a prarodičovské roli spolu s nároky na vlastní soukromí, nezávislost, čas pro sebe. Při výběru respondentů byla jedním z kritérií fyzická soběstačnost a pracovní či jiná víceméně pravidelně vykonávaná aktivita. Bylo otázkou, nakolik bohaté možnosti trávení svého času, pravidelná aktivita či pracovní činnost ovlivňují zapojení prarodičů do kontaktů či podpory dospělých dětí a vnoučat. Nakolik proměna společenských podmínek s důrazem na ekonomický kapitál a individualizaci ovlivní jejich vnímání mezigenerační solidarity. A ukazuje se, že i když si prarodiče hájí nárok na vlastní autonomii, v případě potřeby převládne role rodiče či prarodiče:

Určitě mi to (prarodičovství) neovlivnilo můj pracovní život. I když, pochopitelně, když potřebovali, když Daník měl ject k doktoru, a přestože já mám svoji práci ráda, беру ji celkem vážně, tak vždycky jsem si to udělala tak, abych s nimi mohla ject, jo? Protože zrovna snacha v té době ještě neřídila, takže jsem byla víc babička. Když jsou asi důležitý životní situace, tak jsem babička. Hana (54 let)

(54letá Jiřina uvedla jako svou oblíbenou aktivitu rybaření s manželem, kterému se věnují ve svém volnu. Na otázku, jestli jim tuto jejich aktivitu mohou narušit děti, odpovídá se smíchem:)
Určitě! Určitě nám to naruší! Zavolají: „Kde jste?“ My řeknem: „U Berounky.“ A za chvíli jsou za náma všichni (smích). (Vadí to?) Ne! Nevadí, nevadí nám to. Když by nám to vadilo, tak jim neřekneme, kde jsme (smích). To je vždycky hezký, že třeba se v létě vezmou stany a jedeme tam všichni na tři-čtyři dny, jo? A to je sranda potom! Jiřina (54 let)

Vzájemný vztah tak charakterizuje ambivalence, která vyplývá z potřeby vybalancovat současné zastávání více rolí, protichůdné požadavky a očekávání týkající se mezigenerační solidarity a individuálních potřeb či zájmů.

5.4 Podpora

Jak již bylo uvedeno výše, kontakty prarodičů s dospělými dětmi a vnoučaty jsou často spojené s určitou formou podpory. Nejčastěji se jedná o hlídání vnoučat, dle možností a aktuálních potřeb pomoc praktickou či finanční. Ze strany dospělých dětí mluví prarodiče nejčastěji o podpoře emocionální, v případě potřeby praktické (stěhování, malování, doprovod k lékaři).

Spíše než zjišťovat konkrétní formu přijímané a poskytované podpory bylo cílem rozhovorů s prarodiči zjistit, jak oni sami výměnu podpory vnímají. Co motivuje je i jejich dospělé děti ke vzájemné pomoci, jak ji ovlivní hodnota osobní autonomie a jakou očekávají budoucí podobu mezigenerační solidarity.

5.4.1 Podpora poskytovaná prarodiči dospělým dětem

Pro všechny respondenty je podpora dospělých dětí samozřejmou součástí jejich nekončící rodičovské role:

A snažit se jim prostě... ne úplně zametat tu cestu, to nejde, ale jako když potřebujou pomoc, tak se jim snažím, jak je prostě v naší moci, prostě jim jako pomoct. Milena (60 let)

Já sebe sama chápu jako někoho, koho mají po celý život, a vždycky budu ta, když budu mít, tak vždycky budu ta, která jim pomůže, jo? Hana (54 let)

Motivací by se dalo nazvat jejich vnímání mezigenerační podpory jako automatické součásti rodinných vztahů. Často také kopírují způsoby chování předávané mezi generacemi:

Snažíme si pomáhat, jsme rodina, ne? Takhle by to mělo bejt. Jaroslav (61 let)

Já necítím povinnost, že bych je musela podporovat. Já si myslím, že to není povinnost. A oni nemaj povinnost vůči mně. Nebo aspoň tak to vnímám. Ale je to takový... jako normální vztahy. To znamená, že si pomůžeme navzájem, když je potřeba. Hana (54 let)

Protože jsem k tomu byla vychovaná od mé maminky, protože ta jako taky nikdy nerozdělovala děti a taky stejnou mírou se snažila všem nám pomoci: jak ve výchově dětí, tak i s finančními prostředky. Takže je to jako přenosný, předává se to, takhle bych to viděla. Věra (62 let)

Podpora mladší generace jako vyloženě emocionální naplnění byla explicitně vyjádřena nejstarší respondentkou. Její dcera pomoc nepotřebuje, a tak paní Jana plně zaměřila směřování podpory na své již dospělé vnuky:

Tedy to cpu do těch dětí, že jo! Všechno, všechny volný peníze. Protože já jsem přišla na to, že k čemu mi budou moje peníze pro mě, když mi to nepřinese štěstí! Mně přinese štěstí, když můžu pomoci jim, no. Jsem asi taková ta babi, která asi raději pro děti, než pro sebe. A je to taková odměna pro mě, když je vidím, jaký jsou, jo? Jana (71 let)

Ve výpovědích respondentů je tak stále patrné uznávání rodinných hodnot v podobě odpovědnosti rodičů vůči dětem, dále výrazně emocionální podoba vzájemného vztahu a blízkost jednotlivých generací. Ty jsou dle Možného [2003: 17-19] znakem tradičnějších vztahů v české rodině, které ve vyšší míře pozorovat při porovnání s rodinou německou již před deseti lety.

5.4.2 Podpora přijímaná od dospělých dětí

Ve srovnání se svou téměř automatickou podporou chápou prarodiče pomoc, kterou jim poskytují jejich dospělé děti, jako spíše něco výjimečného, případně i jako obět'. Snaží se v tomto smyslu o vyvážený vztah:

(Starší dcera) vychovává sama dva kluky, tak vlastně když neměla finance tak vysoký, tak vždycky zkrátka co shledala, že nemám doma, tak vždycky mi koupila, aniž si koupila sobě. I ty vnuci mi to kolikrát vytkli, že řekli: „Hele babičko, maminka si to domů nekoupí a tobě koupí!“ Jo? Takže i tuto jako mi hrozně naplňovalo, že mi dává, že se jakoby pro mě obětuje. A že to, co já pro ni dělám jakoby automaticky, samozřejmě, tak ona mi jak může, tak prostě mi to opětuje. Věra (62 let)

Já jsem třeba jednou potřebovala peníze, protože jsem potřebovala něco vyřešit, tak to jsem si řekla jednou! (...) Pokud něco se půjčí navzájem, tak se to vždycky vrátí, což teda беру jako , že to tak má bejt. A jinak asi tedy já, když prostě jim něco koupím, tak jim to koupím a peníze od nich neberu. Protože oni mi o to neřekli, že jo? To je můj problém (úsměv). Hana (54 let)

I když prarodiče jakoukoliv pomoc od dětí velice ocení, snaží se být zatím co nejvíce soběstační. Požadají o pomoc, až když je to skutečně nezbytné:

Děti by mi to chtěly ulehčovat, ale já si tak pořád jako dokazuji, že ještě hodně zvládnou, že nejsem závislá, takže já si myslím, že maximum si chci udělat sama, protože když přijedou, tak si chceme povídat, chceme jít na procházku, chceme... aby neměli povinnosti, které běžně zvládnou, že to nenechávám čistě na nich. Věra (62 let)

Potvrzuje se tedy zjištění Sýkorové [2007: 189], že prarodiče se snaží autonomně rozhodovat, kdy a v jaké podobě pomoc přijmout. Týká se to i nejrůznějších rad a doporučení od dospělých dětí či jejich snah za prarodiče v určitých věcech rozhodovat. Prarodiče rozhodně nabízenou pomoc neodmítají, ale sami zváží její potřebnost či smysluplnost:

Člověk si asi myslí, že to musí zvládnout sám. Ale jako už jsme i v tom věku, že teda tu pomoc přijmeme! (...) Když jsme byli na dovolený, tak jezdili – zase dcera – zalejvat celou zahrádku, takže zase nám to tam jako zrichtovala, má to samozřejmě blíž, jo? Takže určitě ne, neodmítneme, nebo neodmítáme, co nemůžeme zvládnout a co potřebujeme pomoc, tak si prostě jako řekneme. Milena (60 let)

Ale v celku – pokud se snažili a pokud by to bylo produktivní, tak to odkejvu. A pokud to necítím jako dobře, tak jim poděkuju a... Pořád mám prostě svoji hlavu, to zase nemůžou zasahovat, to nejde. Jiřina (54 let)

A jaká je podle prarodičů motivace dospělých dětí je nějakým způsobem podporovat? Ve většině případů jde podle nich o výsledek dobrých vzájemných vztahů:

To je prostě... to vychází tak automaticky, ta vzájemnost, ty hezký vztahy. To, že mají tady domov, že sem rádi jezdí, rádi nás navštěvují, rádi mě obdarují (úsměv). Věra (62 let)

Já si myslím, co můžu mluvit za své děti, tak si myslím, že jako není to jako z povinnosti, že to je i jako... jak nás berou, jak nás... co k nám cítí. Takže není to jako, že by byla povinnost, že jsme je vychovali, že nám musí něco vrátet. (...) Že prostě berou: rodiče potřebují pomoci, tak jim jdeme pomoci. Milena (60 let)

No a já věřím, že z lásky to dělá! Jana (71 let)

Někteří podporu od dětí vnímají jako automatickou součást rodinných pout:

Tak teda jim do hlavy nevidím (úsměv), jak oni to berou. Ale myslím si, že když oni se stěhovali třeba do většího bytu nebo takhle, tak my jsme jim samozřejmě pomohli. Je to taková vzájemná výpomoc, slušnost. Jsme prostě rodina, tak si vypomáháme. Jiřina (54 let)

Je tedy zřejmé, že prarodiče vnímají mezigenerační solidaritu jako téměř nedílnou součást svých pout s dospělými dětmi. I přes svůj aktivní život jsou připraveni v případě potřeby být svým dětem oporou. A vnímají, že se v opačném případě mohou spolehnout zase oni na své děti, i když mají snahu mít přijímanou pomoc pod kontrolou.

5.4.3 Očekávaná forma podpory

Jaké jsou představy prarodičů o mezigenerační solidaritě do budoucna? Jakou formu podpory očekávají v případě vlastní nesoběstačnosti?

V první řadě je to pro mnohé prarodiče, kteří jsou zatím stále aktivní a soběstační, citlivé téma. Těžko se jim o něm hovoří, představuje nejistotu, stav, který nemůžou mít plně pod kontrolou. Projevuje se u nich snaha a odhodlání být do poslední chvíle co nejvíce soběstační nebo alespoň nápomocní:

To je otázka teda! Taková trochu podpásovka! (...) Ale myslím, že bysme to nějak zvládly společně, že bych, pokud by to šlo, tak bysem jim byla nápomocná, aspoň v rámci možností. Věra (62 let)

Si myslím, že jsme ještě relativně mladý. Je to brzo, takhle o tom přemýšlet, ale říkám: byla bych ráda soběstačná co nejdýl. Jiřina (54 let)

Při představě případné budoucí nesoběstačnosti všichni respondenti vyjadřují víru v to, že by jejich děti byly ochotné se o rodiče postarat. Současně je ale téměř pro všechny takové řešení nepřijatelné, především s ohledem na zátěž, kterou by tím svým dětem připravili. Hlavním problémem je podle prarodičů otázka sladění práce a péče:

To si myslím ani není možné. Dneska, do těch jejich rodin, aby člověk šel k nim nebo oni sem. To je prostě... v tutej době, jak oni mají malý děti a to vytížení pracovní... To říkám: jedině nějaký domov, jo? Jako pečovatelskej. Ale přímo od nich pomoci, to je, si myslím, nemyslitelný v dnešní době. (...) Ale to víte, že by chtěly pomoci. To jako určitě. Jaroslav (61 let)

Tak pokud já bych mohla mluvit za sebe a stejně jsme zase u toho a stejně končíme u financí, tak jako... nechtěla bych své děti já teda takhle zatížit. To bych nechtěla. Myslím si, že by mi to bylo i samotný jako nepříjemný, takhle nějak zůstat. (...) Ale jinak si nedovedu představit, když si mladí lidi koupí byt, zatíží se hypotékama, mají dluhy, že by někdo se mohl starat o toho rodiče, pokud jdou ráno do práce. Jiřina (54 let)

Jsem o tom, řekla bych, přesvědčená, že určitě by se postarali, jo? Ať dcera, nebo syn, nebo prostě jako manželka. Ale jako... oni by to určitě zase rádi udělali, ale já bych jako nechtěla je zase jako zatěžovat. (...) Já vím, že by to třeba ty děti udělaly rádi, jo? (...) Ale teďko to v tutej době nejde! Hlavně z tohoto důvodu nechci své děti zatěžovat, aby musely opustit zaměstnání. (...) Já bych to brala jako sobeckost. Já vím, že by to rádi udělali, jako nejenom z povinnosti, ale že jsme je prostě vychovali takhle. Ale nechtěla bych je zatěžovat. Milena (60 let)

Představa budoucí potřeby pomoci tak očividně v prarodičích vyvolává ambivalentní pocity. Věří v sílu mezigeneračních pout, která se v případě potřeby aktivuje. Současně si ale uvědomují

společenskou proměnu, která nahradila důležitost sociálního kapitálu kapitálem ekonomickým. Nechtějí své děti v tomto směru zatěžovat, ideálně si pro sebe představují kombinaci formální a neformální péče:

Spíš si myslím, že o tom musí člověk přemýšlet dopředu, aby se nějakým způsobem zabezpečil. Samozřejmě, může se stát cokoliv, pak věřím, že snad by... od dcery si myslím, že určitě... (...) Ale stejně se to ještě musí řešit nějakou pečovatelskou službou, nebo já nevím, aspoň to jídlo nebo nákup, že? Jiřina (54 let)

No a teďko začínám přemýšlet, až jednou nebudu moct, jak to asi bude? Protože jestli z penze bych si platila někoho, kdo by o mě pečoval? Nepočítám s tím, že děti se o mě budou moct postarat, když budou chodit do práce! Jana (71 let)

Dvě respondentky, které v nedávné době samy zažily zkušenost péče o nesoběstačného seniora, však mluví o očekávané podpoře s větší jistotou:

Jelikož se staráme, nebo v rámci možností se staráme všichni o maminku moji, že se snažíme každé nějakým kouskem pomoci, prostě sdílíme všichni s babičkou, nebo maminkou mojí a babičkou a prababičkou – kluci k ní mají taky hezký vztah. Všichni se jí svorně věnujeme a jako nenechali bysme ji zatím... (...) Tak čekám, aspoň tedy tomu já osobně věřím, jsem optimista, že by mě děti neodložily někam do ústavu, pokud by to bylo zrovna takhle, jako já to řeším. Že to zvládnou, že by to když tak zvládly vzájemně ty dcery. (...) Zásadně se nespolehám, že bych šla do domova důchodců – i když tím vyhrožuju (úsměv): že bych nechtěla, aby mě někdo opatroval. Ale určitě to nemyslím doslovně. Byla bych radši, kdyby to tedy bylo v rámci rodiny a byla bych v domácí péči. (...) Byla bych šťastná, kdyby mě zrovna tak obdarovaly tím, že by se o mě postaraly. Věra (62 let)

Takhle: my jsme se o tom bavili vzhledem možná i k tomu, že jsme si prožili toho máho tatího, jo? S Alzheimerem. Tak já tím, že jsem dcera, tak si tak jako říkám, jestli to na mě nepadne, i když to asi nikdy není daný. (...) Tak jsem vždycky říkala, že prostě chci, abych jim nedělala starosti, aby mi dali do ústavu, jo? Až to jednou přijde a já nebudu nic vědět, že jo? (...) Ale já si myslím, že tak, jak jsem to prostě viděla u toho dědy, tak že tak to bude u mě.

A u vlastních dětí jsem si naprosto jistá. Fakt jsem si jistá, že by to nedělaly ani jako povinnost, ale tak to má být. (...) Sice jako děda byl... děda byl taková modla rodiny (úsměv), ale... tak: jsem zase máma! Hana (54 let)

Vyjadřují tak víru v kontinuitu vzorců chování v otázce mezigeneračních (i obecně rodinných) vztahů. Podle nich není rodinná soudržnost ani tak záležitostí určité doby, jako spíš konkrétní rodiny a vzorců chování v ní předávaných:

Asi je to o tom, jak prostě ta rodina jako celek odjakživa spolu držela. To je jasný, že ta doba byla jiná, ale jako rodina jako celek... asi bylo jedno, jestli byl komunismus nebo nebyl, jo? (...) Takže je to asi o tom, jak... co si člověk přines, a takový ty kořeny, který tam prostě jsou. (...) Já jsem měla nemocného tatínka, což byl děda mejch dětí, tak prostě kdyby cokoliv bylo, tak by mu pomohly. Nebo tej babi – dneska tím, že babi zůstala sama, tak je součástí celý rodiny. Prostě chodí buď tam, tam, tam. Ale nikdo ji nenechá samotnou. (...) Takže mi to přijde jako naprosto normální vzorec chování. Hana (54 let)

5.4.4 Mezigenerační vztahy dříve a dnes

Zato ostatní vzpomínají s jistou dávkou nostalgie na „staré dobré časy“, na podobu mezigeneračních vztahů v době, kdy sami byli mladí. Podle nich tehdy větší rodinná a mezigenerační spřízněnost a soudržnost vycházela skutečně z menší významnosti ekonomického kapitálu. Došlo k posílení kapitálu sociálního, mezi lidmi panovala větší rovnost a měli více možností soustředit se na udržování vzájemných vztahů:

No tak to záleží na tom, jestli ty ženy chodily do práce nebo ne. A protože v naší rodině nikdy ženy – ani babičky, ani maminka – nechodily do práce, televize nebyla, rádio se poslouchalo, ale nic moc, tak se hodně scházelo a povídalo. (...) To byla krásná doba teda. Ale tím, že nechodily ty ženský do práce! My jsme bydleli v tej vile, že tam ještě byly dvě tety a ta babička a my. No a ty tety taky nechodily do práce, prostě... akorát ty ženský se staraly o vaření, o uklízení, o tu zahrádku. Takže takovej byl pohodovější život. Jana (71 let)

Ale současně v mnoha případech připouští, že skutečná podoba mezigeneračních vztahů vychází spíše ze zkušeností a podmínek každé konkrétní rodiny. Minulý režim neplodil jen ideální rodinná pouta a naopak i dnešní doba může například novými způsoby komunikace přispívat k intenzivnímu udržování vztahů mezi členy rodiny:

(Jana, která v předchozí citaci viděla ženy v domácnosti jako záruku spokojených rodinných vztahů:) No ale s naší mami, ta už to tak neuměla, prostě udělat takový to družný prostředí a takovou tu pohodu neuměla. Mě třeba a má děti v životě nepozvala na oběd. Nikdy! Ani jednou v životě neuvařila, aby řekla: „Přijďte ke mně na oběd.“ To já jsem spíš chodila k tej babi, k tej její mamince. Takže já možná vzpomínám, jak se mi to líbilo s těma babičkama, jak ty babičky byly takový hodný, takový jako se snažily pomáhat. (...) No je to divný, že to mami po ní nezdědila. Jana (71 let)

Je jiná doba, uspěchaná, že nemáme na sebe čas. Že máme jako televize a počítače a že nemáme čas si zajít ani do kina, protože už je to prostě jako pohodlí. Ale možná že to takhle jenom svádíme na tu dobu. Protože jako ten čas pro ty blízký a pro tu rodinu by si člověk měl udělat. Aby si s nimi mohl popovídat, jo? Zase záleží... je to jenom a pouze v lidech. (...) Nemůžu nadávat na tutu dobu, že je rychlá, uspěchaná. Je to částečně pravda, ale zase je to jenom v těch lidech. (...) Protože dřív: kdepak telefon byl? A tady jsme na drátě, když ne denně, ale jednou za dva tři dny určitě jsme, jo? Se synem a s dcerou si teďko volám úplně každý den. Třebas na pět minut, jenom abych byla v obraze, jak malá, co se děje a tuto. Takže to zase přináší tuta doba, to je to plus. Milena (60 let)

Většinou tedy nevidí současnou dobu díky nezbytnosti ekonomické aktivity jako příliš příznivou pro udržování mezigenerační solidarity. Nakonec se však všichni shodnou, že její podoba je záležitostí spíše každé rodiny. Závisí spíše na předchozích zkušenostech, rodinných zvyklostech a předávaných pravidlech, jak silná pouta mezi jednotlivými generacemi budou.

Při srovnávání mezigeneračních vztahů vlastních a v okolí pozorovaných navíc často dochází k závěru, že ne všude panuje mezi generacemi taková solidarita, jakou znají a uznávají oni:

Není to všude (komunikace uvnitř rodiny jako základ dobrých vztahů). Já to vidím třeba na dětech tady u nás, ale zase třeba je nevýhoda to, že ty rodiče už dneska daleko dýl dělají, jo? Dřív šli do toho důchodu dřív a ty babičky a dědečkové fungovali. Možná dneska jsou i víc vystresovaní, mají víc jako materiálních nedostatků, nebo prostě nemají tolik na rozdávání, protože ta doba opravdu není jednoduchá, takže jako ne všichni můžou těm mladým pomoci. Hana (54 let)

Dalo by se tak říci, že obecný obraz současných a budoucích mezigeneračních vztahů v naší společnosti je spíše negativní. Je možná utvářený na základě zaběhnutých stereotypů a mýtů o uspěchané a bezohledné době, kde si každý hledí svého a na své blízké si nenajde čas. Ale ze zkušeností samotných prarodičů vychází podoba pout mezi generacemi pozitivněji. V každém případě se v takovémto pohledu odráží nejistota dnešní doby. Vyplývá z chybějících pravidel ohledně udržování vzájemných vztahů, díky čemuž se podoba mezigeneračních pout stává spíše zodpovědností každého jedince.

5.5 Shrnutí

Z výpovědí prarodičů vyplývá především jejich silné citové pouto k dětem a vnoučatům. Rodičovství vnímají jako nikdy nekončící vztah, kdy jsou svým dětem i přes občasné neshody ochotni poskytnout potřebnou podporu. V rámci zachování dobrých vztahů si prarodiče uvědomují hodnotu autonomie. Respektují samostatný život dětí, ale vyžadují i uznání autonomie vlastní - v nastavení pravidel kontaktů i poskytované pomoci.

Mezigenerační podporu vnímají jako samozřejmou součást rodinných vztahů. Jejich zapojení je motivováno uznáváním rodinných hodnot v podobě odpovědnosti rodičů postarat se o své děti, často převzatou ze zkušeností předávaných mezi generacemi.

Ze strany dětí mluví prarodič hlavně o podpoře emocionální. Velmi si jakékoliv pomoci cení, ale přesto se snaží být co nejvíce soběstační, snaží se mít míru a podobu přijaté podpory pod kontrolou. Motivaci dětí vidí nejčastěji jako výsledek dobrých vzájemných vztahů a vnímání podpory jako automatické součásti rodinných pout.

Představa budoucí podoby mezigenerační solidarity v případě jejich nesoběstačnosti vyvolává u prarodičů ambivalentní pocity. Na jednu stranu důvěřují dětem, že by se o ně rády postaraly. Současně si ale uvědomují zátěž, kterou by jim tím způsobily – především v souvislosti s (podle nich v dnešní době téměř nemožným) skloubením péče a práce. Vnímání proměny společenského klimatu, kdy se klade větší důraz na ekonomický kapitál, se projevuje u prarodičů v jejich skeptickému pohledu na obecnou podobu budoucí mezigenerační solidarity. Zároveň ale všichni připouští, že skutečná podoba vztahů mezi generacemi je ovlivněna spíše konkrétními rodinnými zkušenostmi, zvyklostmi a pravidly.

6 ZÁVĚR

Tato práce se pokusila zmapovat současnou podobu mezigeneračních vztahů v české rodině, a to především s ohledem na roli a postavení prarodičů a podobu výměny vzájemné podpory. Východiskem byl zejména výzkum Ivo Možného [2003, 2004]. Ten na základě porovnání výpovědí tří generací českých a německých žen konstatoval, že vzhledem k odlišnému vývoji české společnosti v druhé polovině 20. století došlo k demodernizaci, kdy je možno ve vzájemných vztazích spatřit tradičnější prvky mezigeneračních pout.

Provedeným výzkumem prezentovaným v tomto textu bylo zjištěno, že i dvacet let po změně společenského uspořádání je možno ve vztazích mezi generacemi objevit tradičnější prvky. Jedná se především o silné emocionální pouto, blízkost jednotlivých generací a uznávání rodinných hodnot v otázce poskytování vzájemné podpory. Zároveň však mezigenerační vztahy poznamenává vědomí rostoucího individualismu, kdy není možné se spoléhat na automaticky platná pravidla mezigeneračních pout. Budoucí podoba vzájemné solidarity se stává spíše zodpovědností každého jedince, otázkou kvality vzájemných vztahů. Je aktivovaná často až v případě skutečné potřeby.

Přesto mezi prarodiči a jejich dospělými dětmi probíhá v obou směrech bohatá výměna vzájemné podpory. Jsou si spolehlivým zdrojem pomoci, která má především emocionální podobu. Prarodiče se nadále považují za nedílnou součást života svých dětí, ale zároveň si uvědomují hodnotu osobní autonomie. Snaží se respektovat způsob života svých dětí, ale zároveň vyžadují i uznání autonomie vlastní. Udržování pevných mezigeneračních pout a snaha o zachování relativní nezávislosti a soběstačnosti pak často vede k ambivalentním pocitům, které se stávají charakteristickým rysem vztahů mezi generacemi.

Přesto lze s jistou nadějí pohlížet na budoucí podobu mezigenerační solidarity. Možná jako dědictví minulých let jsou mezi generacemi očividně předávané pozitivní zkušenosti. Díky nim je stále

více než 90% dotázaných dospělých dětí odhodláno v budoucnu prarodiče významně podporovat.

Při vyvozování závěrů ze získaných dat je však třeba přihlídnout k určitým omezením, která vyplývají ze složení respondentů. Obrázek budoucí podpory prarodičů odráží postoj specifické skupiny dospělých dětí, kdy se pravděpodobně díky zvolené formě distribuce dotazníků především elektronickou cestou mezi respondenty nevyskytl jediný zástupce s nižším než středoškolským vzděláním. Stejně tak může být zkreslen pohled na vnímání mezigeneračních vztahů a podpory ze strany prarodičů, mezi nimiž bylo málo mužských zástupců - jak při dotazníkovém šetření, tak při rozhovorech. Gender přitom hraje v podobě rodinných vztahů a výměně pomoci jednu ze zásadních rolí. Také se dá vzhledem k věku dotazovaných dospělých dětí předpokládat dosud relativní soběstačnost jejich rodičů. Skutečné intenzivní zapojení dětí v případě nesoběstačnosti rodičů se pak může dost podstatně od současného odhodlání lišit. Podobně snahy prarodičů o zachování vlastní autonomie a respektování autonomie rodiny svých dospělých dětí mohou být spojeny s jejich současnou soběstačností a víceméně stále aktivním životním stylem. Dá se ale předpokládat, že při skutečné fyzické nesoběstačnosti, při závislosti na pomoci druhých, se může pohled na pomoc v rámci rodiny proměňovat.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

- Beck, Ulrich, Elisabeth Beck-Gernsheim. 2008. *Normal chaos of love*. Cambridge: Polity Press.
- Bengtson, Vern L. 2001. *Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds*. Journal of Marriage and Family 63 (1): 1-16.
- Connidis, Ingrid Arnet. 2009. *Family ties and aging*. Los Angeles: Pine Forge Press.
- Eggebeen, D.J. Adam Davey. 1998. *Do Safety Nets Work? The Role of Anticipated Help in Times of Need*. Journal of Marriage and the Family 60 (4): 939-950.
- Lüscher, Kurt, Karl Pillemer. 1998. *Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent-Child Relations in Later Life*. Journal of Marriage and Family 60 (2): 413-425.
- Možný, Ivo. 2003. „Modernizace české rodiny a mezigeneračních vztahů v mezinárodním srovnání“. Pp. 11-36 in Petr Mareš, Tomáš Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal.
- Možný, Ivo. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Možný, Ivo. 2009. *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Možný, Ivo et al. 2004. *Mezigenerační solidarita*. Výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu „Hodnota dětí a mezigenerační solidarita“. Praha, Brno, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Nodl, Martin. 1997. „Stáří v pozdním středověku“. *Souvislosti* [online] 2 (32) [cit. 29. 10. 2011]. Dostupné z: <<http://www.souvislosti.cz/297nod.html>>.
- Singly, Francois de. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Dana Sýkorová. 2006. *Od solidarity jako základu intergeneračních vztahů v rodině k ambivalenci a vyjednávání*. Sociologický časopis 42 (4): 683-699
- Sýkorová, Dana. 2007. *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

8 RESUMÉ

This work deals with intergenerational relations in the contemporary Czech family, with emphasis on the status and role of grandparents and the form of mutual support exchange. It takes into account the specific development of Czech society, which, thanks to 40 years of communist regime in the second half of the 20th century, experiences a different development than surrounding Western states. Ivo Možný speaks of demodernization of the Czech society: the growing importance of social capital caused the strengthening of family ties, which have features of traditional societies.

The research has found out that even 20 years after the social revolution, more traditional characteristics of intergenerational relation can be found in the relationship between grandparents and adult children. These are: strong emotional bonds, the closeness of each generation and acknowledging of family values regarding the provision of mutual support. At the same time we can see an awareness of a growing individualism, where one cannot rely on the automatically valid rules of intergenerational bonds. This is reflected mainly in the expected form of support, where almost a third of adult children and grandparents do not expect the future support from the other generation, even if they are willing to provide it themselves.

Nevertheless, there exists an extensive support exchange between grandparents and their adult children. They are a reliable source of help for each other, mainly in the emotional form. Grandparents continue to be the integral part of the life for their adult children. They are also aware of the value of a personal autonomy: they try to respect their children's lives and simultaneously they require acknowledgement of their own autonomy. Maintaining strong intergenerational ties together with relative independence and self-sufficiency often leads to ambivalent feelings that characterize relations between generations.

9 PŘÍLOHY

9.1 Příloha 1 – Respondenti kvantitativní části

1 Dospělé děti (v %)

n = 51	ženy	muži	Celkem
Složení (v %)	49,0	51,0	100
Průměrný věk	33,9	35,5	
Věkové rozpětí	27, 44	28, 44	

Vzdělání

SŠ	52,0	11,5	31,4
VOŠ	0,0	3,8	2,0
VŠ	48,0	84,6	66,7

Ekonomická aktivita

student	4,0	0,0	2,0
pracující	56,0	96,2	76,5
rodičovská	40,0	0,0	19,6
nezaměstnaný	0,0	3,8	2,0

Měsíční příjem

do 15 000	56,0	0,0	28,6
15 000-30 000	32,0	20,8	26,5
nad 30 000	12,0	79,2	44,9

Vzdálenost bydliště

prarodičů

stejná domácnost	2,0	0,0	2,0
stejný dům	4,0	0,0	4,0
stejná obec	22,0	14,0	36,0
jiná obec do 200km	20,0	34,0	54,0
jiná obec nad 200km	2,0	2,0	4,0

Počet dětí: Výskyt (v %)

1	66,7
2	29,4
3	3,9

2 Prarodiče (v %)

n = 40	ženy	muži	Celkem
Složení (v %)	85,0	15,0	100,0
Průměrný věk	62,4	61,2	
Věkové rozpětí	50, 85	58, 67	

Vzdělání

ZŠ	2,9	0,0	2,5
vyučení	14,7	50,0	20,0
SŠ	55,9	50,0	55,0
VOŠ	8,8	0,0	7,5
VŠ	17,6	0,0	15,0

Ekonomická aktivita

pracující	35,3	66,7	40,0
důchodce	64,7	33,3	60,0

Měsíční příjem

do 15000	69,7	66,7	69,2
15000-30000	24,2	33,3	25,6
nad 30000	6,1	0,0	5,1

Vzdálenost bydliště nejbližšího dítěte

stejná domácnost	7,5	2,5	10,0
stejný dům	7,5	0,0	7,5
stejná obec	32,5	7,5	40,0
jiná obec do 200km	32,5	5,0	37,5
jiná obec nad 200km	5,0	0,0	5,0

Počet dětí: Výskyt (v %)

1	17,5
2	70,0
3	10,0
4	2,5

Počet vnoučat: Výskyt (v %)

1	37,5
2	30,0
3	20,0
4	5,0
5	7,5

9.2 Příloha 2 – Respondenti kvalitativní části

Hana: 54 let, pracující (ředitelka ZŠ), rozvedená, žije s přítelem, 2 děti, 1 vnouče, aktivní funkce – časově náročná

Jana: 71 let, důchodkyně, rozvedená, 2 dcery, 3 vnoučata, aktivně hledá po odchodu do důchodu různé brigády, t.č. správce bytových jednotek

Jaroslav: 61 let, pracující (keramická továrna), ženatý, 2 děti, 2 vnoučata, záliby: hasiči, zahrádka

Jiřina: 54 let, pracující (farmaceutický laborant), vdaná, 2 děti, 4 vnoučata, záliba v rybaření

Milena: 60 let, důchodkyně, vdaná, 2 děti, 2 vnoučata, záliba: zahrádka, cestování

Věra: 62 let, důchodkyně, vdova, pečuje o maminku, 3 děti, 2 vnoučata (od nejstarší dcery), aktivní kolem domu, záliba v cestování